

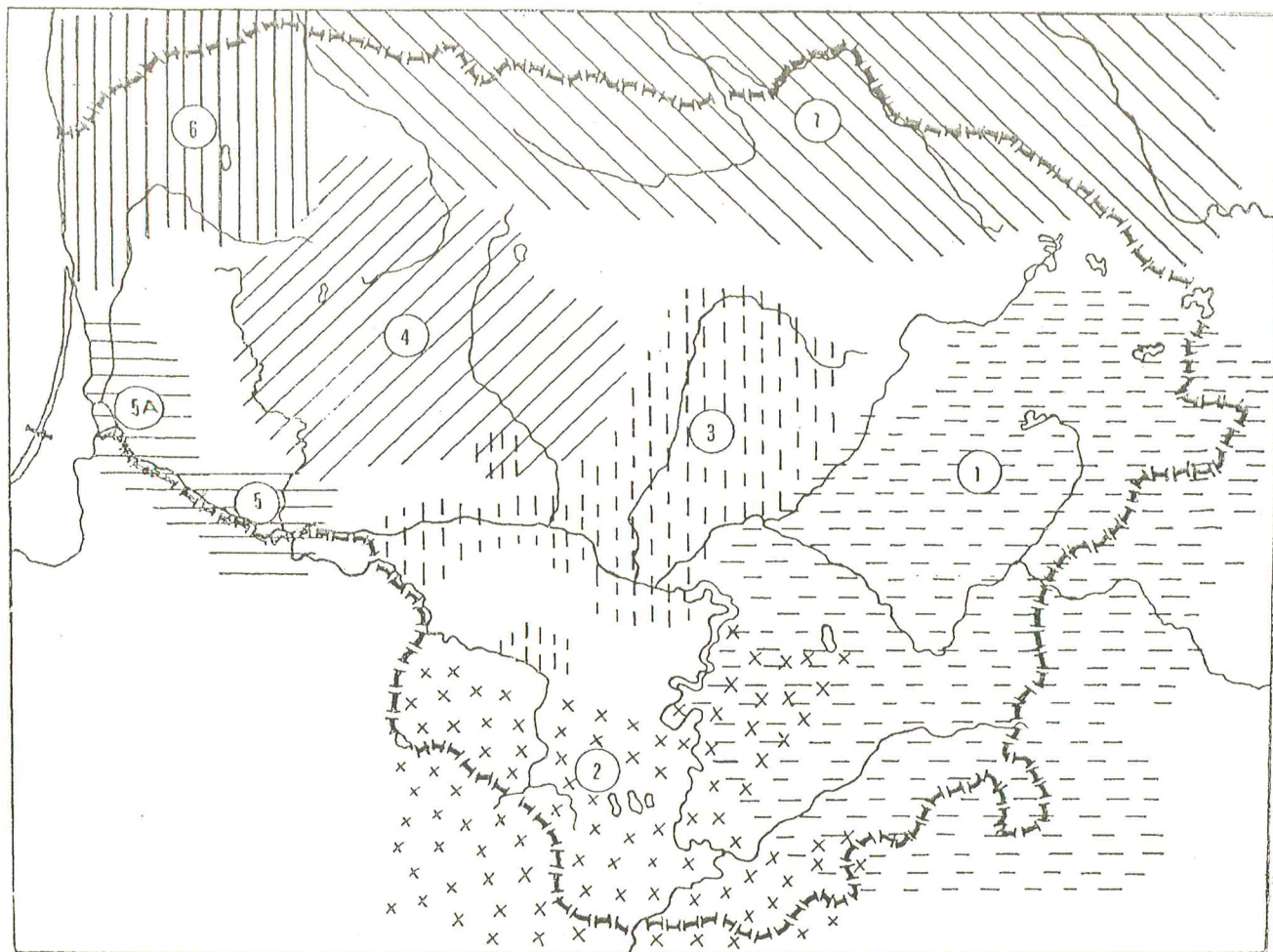
ISTORINĖ ARCHEOLOGIJOS MEDŽIAGOS INTERPRETACIJA

ETNINĖS ISTORIJOS KLAUSIMAI

Ieškodami atsakymo į klausimą, kokiai etninei bendrijai, minimai ankstyvuosiuose rašytinėse istorijos šaltiniuose, gali priklausyti konkretų kapinyną palikusi žmonių bendruomenė, archeologai pirmiausia stengiasi nustatyti rodiklius, leidžiančius kapinyną priskirti prie vienos kurios laidojimo paminklų grupės, tyrinėtojų konstatuotos Lietuvoje. Tai svarbu todėl, kad kiekviena tų grupių atstovauja atskirai archeologinei kultūrai, paplitusiai tam tikrame regione, o, nagrinėdamas atskiros kultūros raidą bei likimą, archeologas kaip tik ir gali plačioje chronologijos panoramoje stebėti, ar vyksta tradicijų tęstinumas ir teritorijos perėmimas apibrėžtame areale. Jei tokį vyksmą galima fiksuoti iki pat pirmųjų rašytinių žinių apie atskirų genčių apgyventas

žemes pasirodymo, tai visiškai įmanoma nagrinėjama archeologinę kultūrą susieti su baltų etnine bendrija, kuri tikrai gyveno toje Lietuvos srityje.

Vertinant knygoje pateiktą iškasenų analizę bei visa tai, kas pasakyta, galima teigti, kad Pagrybio kapinynas priklauso archeologinei kultūrai, V-XIII a. paplitusiai Vidurio Žemaitijoje ir tyrinėtojų apibūdinamai remiantis dar iki 1975 m. sukauptais archeologiniais duomenimis (LAA. 1977. P. 16). Šie duomenys gauti ištyrus laidojimo paminklų grupę, kurios arealas V-XII a. vakaruose siekia Sedos, Telšių, Žarėnų ir Rietavo apylinkes bei Jūros upę iki Tauragės apylinkių, pietuose - Tauragės, Eržvilko, Ariogalos, rytuose - Krakių, Grinkiškio, Šiaulių apylinkes (Tautavičius A. 1981a. P. 28).

204 pav. VI-XII a. genčių sritys: 1 - lietuviai, 2 - jotvingiai, 3 - aukštaičiai, 4 - žemaičiai, 5 - skalviai (5A - lamatiečiai), 6 - kuršiai, 7 - žiemgaliai ir sėliai (pagal A. Tautavičių).

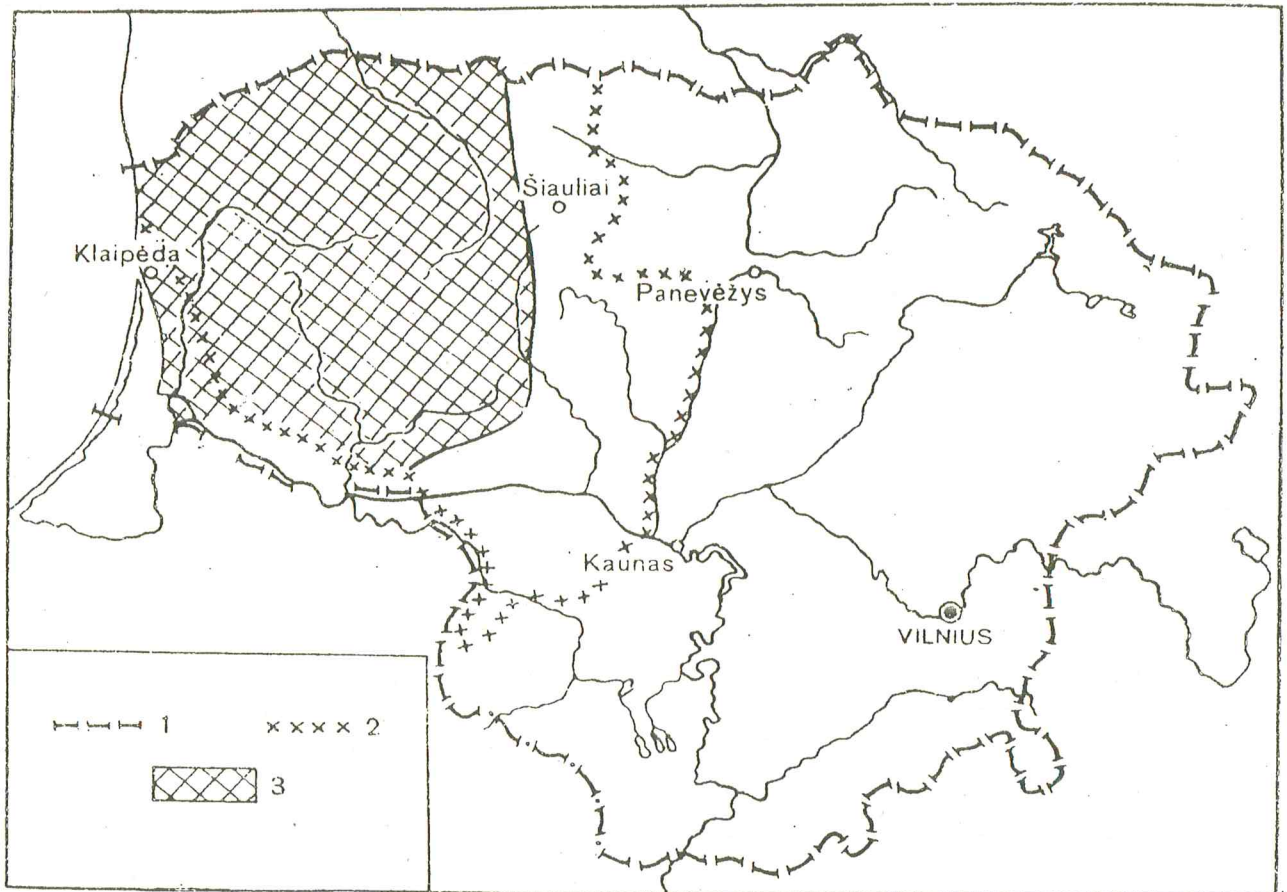
Kadangi per paskutiniuosius du dešimtmečius (nuo 1975 m.) buvo sistemingai kasinėta dar keletas šiai grupei priklausančių paminklų, labai padaugėjo duomenų ir apie minėtame areale paplitusią archeologinę kultūrą. Juos ypač pagausino Pagrybio kapinyno kasinėjimų rezultatai: mat iš visos Vidurio Žemaitijoje paplitusios laidojimo paminklų grupės Pagrybio kapinynas iki šiol tebėra vienintelis taip plačiai ir sistemingai tyrinėtas V-VI a. objektas. Tai ir pats svarbiausias archeologijos šaltinis, kuris teikia žinių apie V-VI a. susidariusią etnokultūrinę situaciją vakarinėse istorinės Žemaitijos žemėse. Būtina pridurti, jog terminas "istorinės Žemaitijos žemės" čia vartojamas ta reikšme, kuria jis suvokiamas ankstyvuosiuose rašytinėse istorijos dokumentuose. Tai pabrėžiama štai dėl ko.

Jau septintojo dešimtmečio pabaigoje buvo paskelbta hipotezė, kad ta laidojimo paminklų grupė, kuri V-VIII a. buvo paplitusi Žemaitijoje tarp Varduvos bei Jūros vakaruose ir Dubysos bei Šušvės rytuose ir

kuriai priklauso Pagrybio kapinynas, yra žemaičių palikimas, kad tų paminklų arealas - etninė žemaičių teritorija (Таутавичюс А. 1968; Тautavičius А. 1981a) (204 pav.). Vadinasi, to meto archeologijos šaltiniai leido žemaičiams skirti daug mažesnę teritoriją už nurodytą ankstyvuosiuose istorijos rašytiniuose šaltiniuose (205 pav.). Dar buvo teigiama, jog kitoje - rytinėje - istorinės Žemaitijos dalyje, t.y. Nevėžio baseine, gyveno aukštaičiai (L.A. 1977. 8 ir 9 žemėlapiai). Tokiems teiginiams pritaria ne visi archeologai, o ką jau kalbėti apie kalbininkus ar istorikus (206 pav.). Tad užsiėmė diskusija, o netrukus buvo paskelbta ir naujų hipotezių, kitaip aiškinančių istorinėse Žemaitijos žemėse susidariusių archeologinių kultūrų etninę priklausomybę, kartu pateikiančių ir kitokių seniausios žemaičių kultūros susidarymo bei paplitimo vaizdą (Волкайтė-Куликаускаене Р. 1985a; Vaitkunskienė L. 1990). Nors archeologai ginčijasi ir dėl žemaičių teritorijos dydžio, ir dėl žmonių migracijos į jų žemes, ir

205 pav. Baltų gentys XIII a. (pagal M. Gimbutienę)

206 pav. Istorinis žemaičių kraštas ir žemaičių tarnė: 1 - Lietuvos riba, 2 - žemaičių seniūnijos riba XVI a., 3 - žemaičių tarnė (pagal Z. Zinkevičių).

dėl žemaičių protėvynės lokalizacijos, tačiau sutaria, jog I tūkstantmečio viduryje žemaičių sąjunga buvo jau susikūrusi. Vadinasi, Pagrybio kapinyne kasinėjant surinkta archeologinė medžiaga priklauso pačiam archaiškiausiajam - V-VI a. - žemaičių kultūros klodui.

Kadangi kitose istorinės Žemaitijos žemėse iš to paties laikotarpio (V-VI a.) išlikusių kapinynų (Plinkaigalis, Kėdainių raj., Sauginiai, Šiaulių raj., Kairėnėliai, Radviliškio raj.) kasinėjimo medžiaga jau yra išsamiai paskelbta, tai turime realią galimybę palyginti bendralaikio objektų panašumus ir skirtumus. Lyginamojo metodo reikšmė etnokultūros procesams viename ar kitame krašte tirti yra nenuneigiama.

Tyrinėjant daugiausia dėmesio buvo kreipiama į tuos laidosenos bruožus, į kuriuos archeologai nesigilindavo, pvz., gyvulių aukojimo ritualas, mirusiųjų orientavimas, šermenų apraiškos, drabužių nešiosena, kapo inventorius kaip vientisas kompleksas ir kt. Žinoma, nepamiršti ir tokie, tarkim, tradiciniais tapę etnokultūros rodikliai kaip kapų įranga, laidojimo būdas, įkapų išorė. Tačiau, remiantis vien tik paskutiniaisiais informacijos šaltiniais, vargu ar galima ką nauja ir originalaus pasakyti, nes juos kiti tyrinėtojai jau nemenkai išnagri-

nėjo. Atsargiai vertinamas ir toks populiarus kultūrų etnogenezės tyrimuose kriterijus kaip vieno tipo dirbinių paplitimas konkrečiame regione. Mat I tūkstantmečio viduryje dėl materialinės kultūros vienodėjimo Lietuvoje dirbinių forma (dažnai net ir apdaila) tapo vis labiau unifikuota. Antra vertus, vieno ar kito dirbinio paplitimas gali būti tuo metu labai pagyvėjusių tarpgentinių ryšių padarinys.

Pasirinkus kitą tyrinėjimų kelią, prieita ir prie kitų išvadų. Nustatyta, jog apie V a. susidariusi žemaičių kultūra jau pačioje pradžioje buvo nevientisa, nevienalytė ir kad jai atstovauja ne mažiau kaip 3 lokaliniai variantai: 1) Jūros baseine paplitusi vakarų žemaičių, 2) Nevėžio baseine - rytų žemaičių, 3) Šiaulių ir Radviliškio apylinkėse - šiaurės žemaičių kultūra. Remiantis net ir vien "Žemaitijos" ekspedicijos sukauptais archeologijos faktais, galima įrodyti vakarų žemaičių kultūros etninį savitumą bei kultūrinių tradicijų paveldimumą, teritorijos perimamumą iš kartos į kartą iki pat XIII a., iki rašytinės istorijos laikų, kai Jūros baseinas pateko į Karšuvos žemę - vieną ikifeodalines Lietuvos politinių administracinių sričių. Tai rodo, kad kai kurie Lietuvos teritorijoje II tūkstantmečio pradžioje susidarę ikivals-

tybiniai dariniai - atskiros kunigaikščių valdomos žemės - savo šaknimis remiasi į I tūkstantmečio viduryje iš bendro baltų etnoso atskilusias gentis ar jų sąjungas. Žinoma, nebūtinai kurios nors tos pačios sąjungos teritorija visa priklausė tik vienai žemei. Antra vertus, ir tos pačios genčių sąjungos (pvz., žemaičių) teritorijoje susidarydavo ne viena žemė.

KAPINYNŲ ETNINĖ PRIKLAUSOMYBĖ

Nagrinėjant šią problemą, visų pirma atsižvelgta į tai, kad laidojimo paminklų kasinėjimo duomenys sudaro tarytum du klodus: vieną galima vadinti ritualiniu (ypatinga papročių, idėjų, elgesio normų, vaizdinių, simbolių išraiška, paveldima iš kartos į kartą), o antrą - materialiniu (įkapės bei kitos medžiaginės realijos). Nors abu šie klodai glaudžiai susiję, vis dėlto nuo vieno kurio (bent jau abstrakčiai) tyrinėtojas gali atsiriboti, norėdamas pažinimo procese susikoncentruoti ties nagrinėjamu faktu, kad atskleistų jo esmę. Laikantis tokios pozicijos, daug lengviau gausiame duomenų sraute atpažinti rodiklius, padedančius įrodinėti kapinyno etninę priklausomybę.

Kai, remiantis retrospektyviniu metodu, buvo sugrupuoti ir panagrinėti etnokultūros rodikliai, neliko abejonių, kad ir ritualinis, ir materialinis Pagrybio kapinyno kasinėjimo duomenų klotas turi daug bendra su analogišku klotu, kuris būdingas vėlyvesnio laikotarpio, t.y. VII-XIII a., laidojimo paminklams, kasinėtiems Jūros baseine - vakarų žemaičių žemėse (Didkiemis, Kaštaunaliai, Paragaudis, Požerė, Upyna, Žąsinas, Žviliai - visi Šilalės raj., Bikavėnai, Šilutės raj.). Svarbiausia, jog dar buvo atpažintas ne vienas bruožas, leidžiantis teigti, jog Pagrybio kapinyną palikusi žmonių bendrija laikėsi ir tokių ritualų, kurie tarp regiono gyventojų buvo paplitę anksčiau (III-IV a.), t.y.

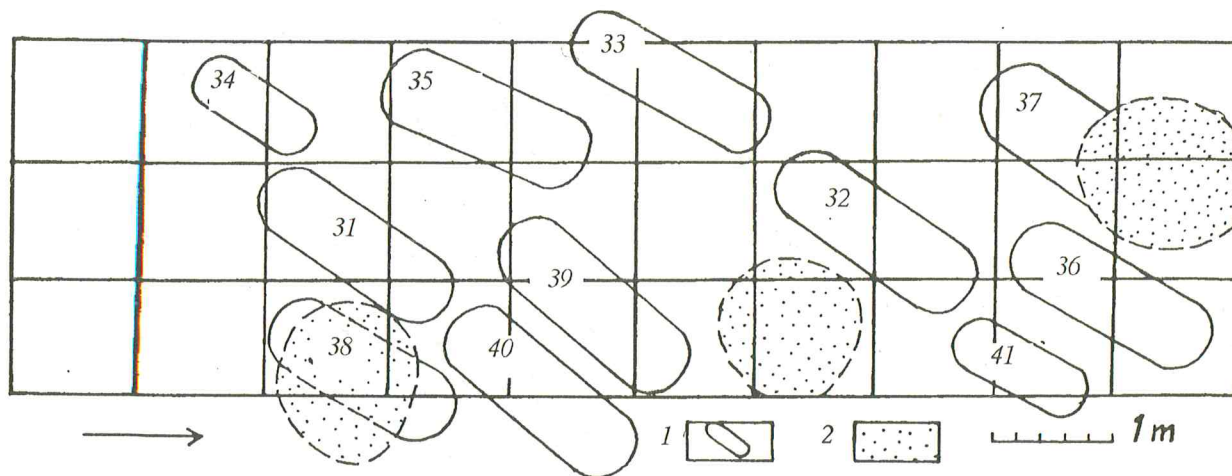
dar iki žemaičių sąjungos susidarymo. Tai reiškia, kad vakarų žemaičių seniausiame kultūros klode galima išvystyti vakarų baltų tradicijų paveldą. Ši prielaida savaime išskyla, kai turima galvoje ta žemaičių kilmės hipotezė, pagal kurią Jūros baseinas - tai nuo seno vakarų baltų gyvenama sritis, apie V a. karine prievarta įjungta į žemaičių sąjungą (Vaitkunskienė L. 1990; 1993. P. 17).

Vadinasi, Pagrybio kapinynas yra toks archeologijos šaltinis, kuris teikia duomenų, rodančių, kad toje prijungtoje srityje gyventojai žemaitėjo palaiptai, perimdami vietos tradicijas. Ilgainiui kai kurios jų sunyko, bet kitos taip įaugo į vakarų žemaičių skiriamą archeologinę kultūrą, kad ji įgavo ryškų regioninį atspalvį, kuris ją skyrė nuo kitų - rytų, šiaurės - žemaičių kultūros atmainų.

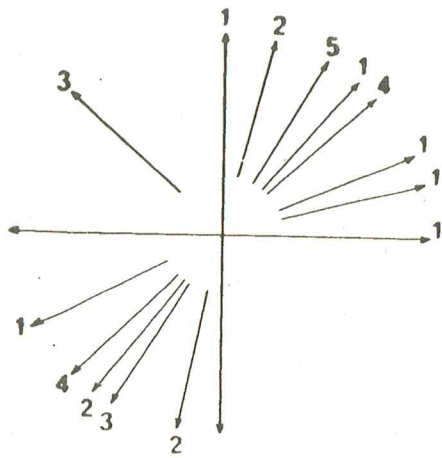
RITUALINIAI RODIKLIAI

Mirusiųjų orientavimas. Duomenis, gautus nagrinėjant mirusiųjų laidojimo kryptį pagal pasaulio šalis, tyrinėtojai dažnai vertina kaip vieną svarbiųjų kriterijų, padedančių nustatyti tyrinėjamo kapinyno etninę priklausomybę.

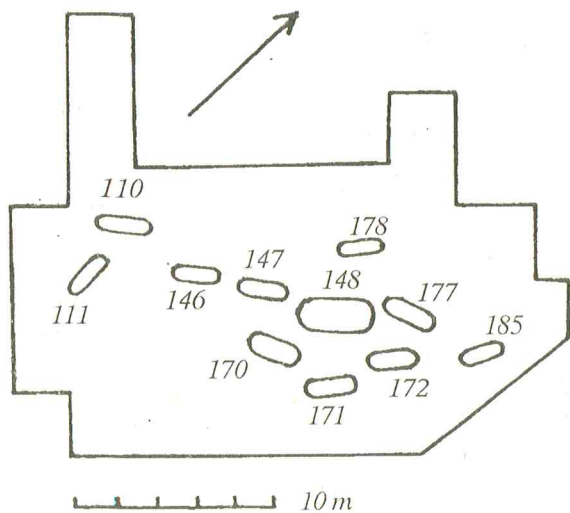
Pagrybio kapinyno kasinėjimo duomenų sisteminė analizė leido nustatyti, kad mirusius laidojo ŠR-PV kryptimi su sezoniniais nukrypimais į Š, R, P ar V (207 pav.). Esama ir išimčių. Pvz., keliolikai kapų duobės iškastos ŠV-PR arba Š-P bei V-R kryptimi (96; 97 pav.). Remiantis "Žemaitijos" ekspedicijos duomenimis, surinktais kasinėjant vėlyvesnio laikotarpio Kaštaunalių (VII-VIII a.) (208 pav.) ir Žąsino (X-XII a.) kapinynus, galima tvirtinti, kad analogiškas mirusiųjų orientavimo paprotys regione vyravo iki pat rašytinės istorijos laikų. Nors geležies amžiaus pabaigoje Jūros baseine ėmė plisti mirusiųjų deginimo paprotys, tačiau ši naujovė neįveikė tradicijos. Kaip rodo Žąsino kapinyno kasinėjimų rezul-

207 pav. Ištirtos perkasos Nr. 9 planas: 1 - kapavietė, 2 - rūsiaduobė.

208 pav. Mirusiųjų laidojimo krypties schema (skaitmuo žymi kapų kiekį). Kaštaunaliai, Šilalės raj.

209 pav. Žąsino kapinyne, Šilutės raj., iširta degintinių kapų grupė

tatai, sudegintiems mirusiesiems kasė tokias pat duobes kaip nedegintiems, laikėsi analogiškos krypties pasaulio šalių atžvilgiu (209 pav.).

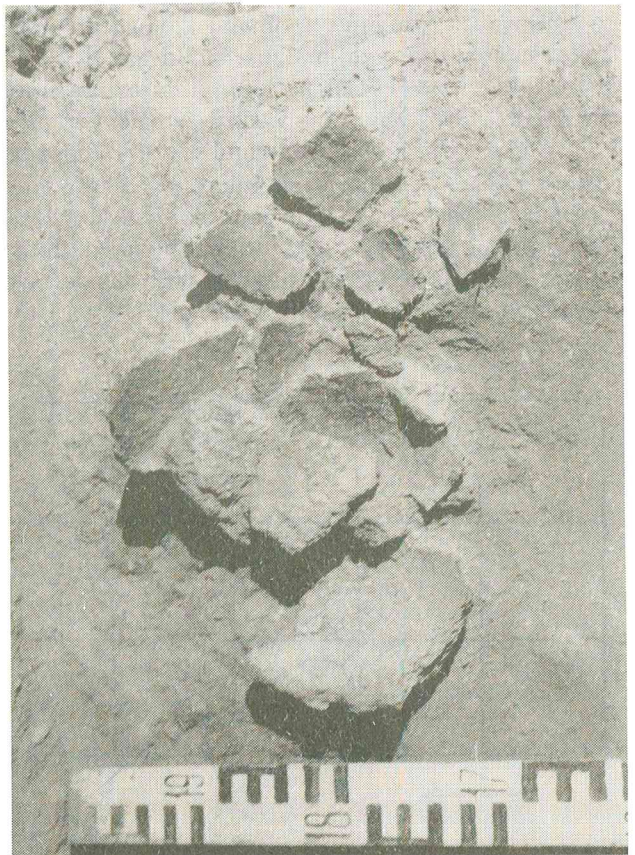
Negana to, perimdami šį paprotį iš kartos į kartą, vietos gyventojai išlaikė ir kitą ilgaamžę tradiciją - vyrus ir moteris laidooti priešinga kryptimi. 97 pav. matyti, kad Pagrybyje beveik visi vyrai laidoti galva į šiaurės rytus, moterys - į pietvakarius. Lyčių opozicijos apraišką laidosenoje vertinant etnokultūros aspektu, galima prieiti prie išvados, kad šis faktas atspindi kultūros paveldo fenomeną. Mat 1983-1989 m. "Žemaitijos" ekspedicijai kasinėjant Žvilių kapinyne (Šilalės raj.) išlikusius III-IV a. kapus, buvo užfiksuota aiški tendencija vyrus ir moteris laidoti priešinga kryptimi. Tokia pat tendencija pastebėta ir apibendrinant Šarkų kapinyno (Šilalės raj.) kasinėjimų medžiagą, datuojamą III-VI a. (Ta utavičienė B. 1984. P. 26). Vadinasi, vyrų ir moterų priešpriešą atspindintis laidosenos bruožas - tai reiškinys, savitai rodantis nepertraukiamą ryšį tarp

ankstesnio (III-IV a.) ir vėlesnio (V-XII a.) laikotarpio archeologinių kultūrų, paplitusių Jūros baseine.

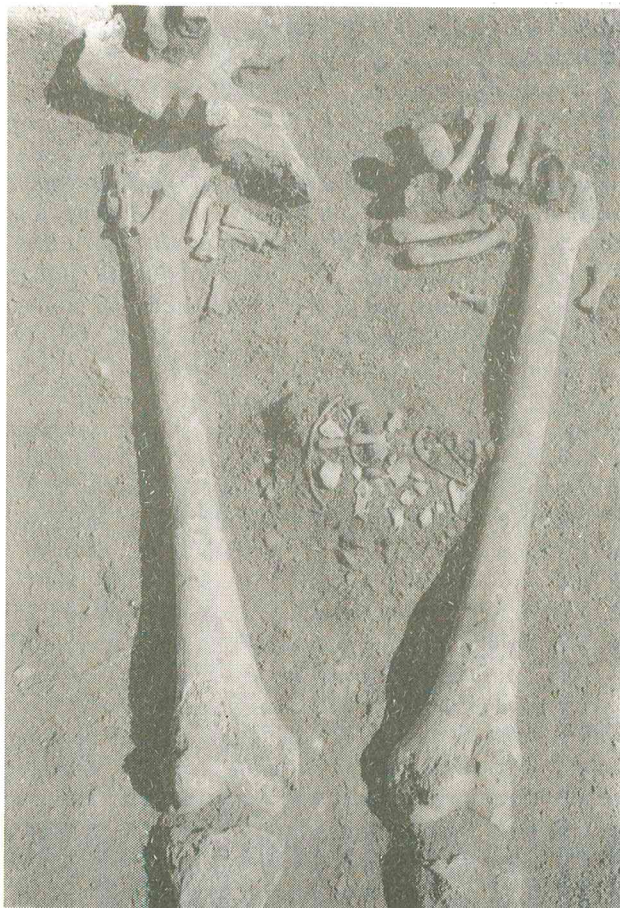
Apeigos su ugnimi - tokio pat ryšio liudytojos. Regiono gyventojai per laidotuves didelę reikšmę teikė ugnies magijai. Štai jau minėtame Žvilių kapinyne tarp III-IV a. kapų rasta akmenimis apstatytų apeiginių ugniakurų, kuriuose išlikęs iki 20 cm storio degusių sluoksniš. Čia per laidotuves, be abejo, uždegdavo ugnį. Labai tikėtina, kad kaip tik iš ugniakuro pasemtais degėsiais laidotuvių dalyviai barstydavo kapo duobę, apiberdavo karštą bei akmenis, sukrautus aplink kapą. Užžerdami žemėmis mirusįjį, taip pat barstė degėsius. Kartais jų priberta tiek daug, kad, archeologams tiriamame plote nukasus armenį, tuojau išryškėjo tamsūs kapo duobės kontūrai.

Galimas daiktas, ugnį atnešdavo iš velionio namų. Mat tyrinėjant kapinyne plote rasta lipdytos keramikos duženų, o kapuose šalia įkapių - viena kita puodo šukelė. Kartais pavienę šukelę įmesdavo ir į kapą, užžerdami žemėmis karštą.

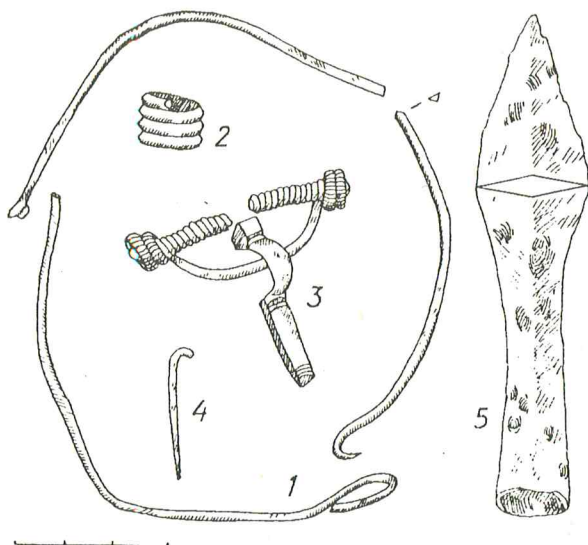
Pagrybio kapinyne tyrinėjimai rodo, jog V-VI a. per laidotuves taip pat atlikdavo svarbias apeigas su ugnimi. Tai liudija ne tik degėsiai tyrinėjose kapavietėse, bet ir kiti radiniai. Antai perkasoje Nr. 33 ties kapu Nr. 198 rasta sudužusių ar specialiai sudaužytų puodų, grublėtu paviršiumi (210 pav). Vidinė šukių pusė pajudusi galbūt nuo žarijų, kurias iš namų į kapinyną

210 pav. Lipdytų puodų šukės in situ, perkasa Nr. 33

211 pav. Sudeginto berniuko palaikai tarp vyro šlaunikaulių (k. Nr. 200B)

212 pav. Berniuko įkapės iš k. Nr. 200B: 1 - antkaklėlė, 2 - žiedelis, 3 - segė, 4 - smeigtukas, 5 - ietigaliukas.

nešė tam, kad per laidotuves uždegtų apeiginę ugnį arba ugnies "liekanomis" pabarstytų kapo duobę.

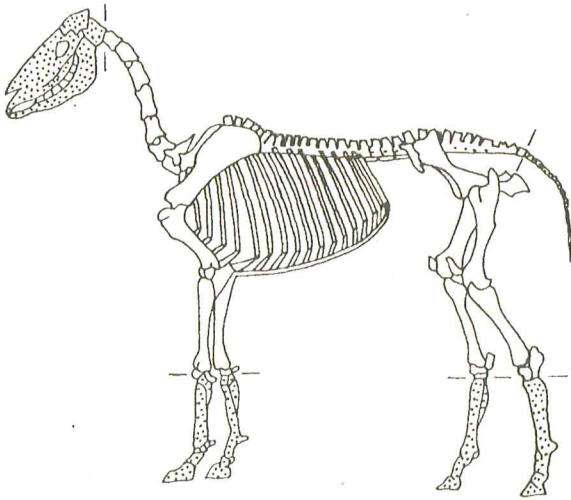
Apie magiškąją ugnies galią paveldėti vaizdiniai vertė Pagrybio bendruomenę per laidotuves ugnį pasitelkti ir žmogaus aukojimo ceremonijai. Čia turimas galvoje Pagrybyje atkastas ginkluoto vyro kapas Nr. 200, kur ant kojų buvo padėtas ryšulėlis su sudeginto berniuko kaulų sauja, surinkta iš apeiginio laužo. Tarp kaulų rasta vaikiškų papuošalų, o šalia ryšulėlio - geležinis trumpakotės ieties antgalis (211; 212 pav.).

Šis atvejis - ypač vaizdingas ugnies sakralizacijos faktas, rodantis žmogaus tikėjimą pomirtiniu gyvenimu. Beje, viduramžių kronikose užfiksuota, kad baltų paprotinė teisė leidusi šeimos galvai sudeginti vaiką ar tarną, jei tai daroma dievų garbei (Dusburgietis P. 1985. P. 362). Tačiau tai, matyt, vis dėlto reti atvejai. Tokia mintis kyla dėl to, kad Jūros baseine mirusiųjų deginimo paprotys ėmė plisti net keliais šimtais metų vėliau (Tautavičius A. 1989). "Žemaitijos" ekspedicija ne tik yra nustačiusi, kad sudeginti mirusieji II tūkstantmečio pradžioje laidoti Antininkų, Dargalių, Payžnio, Rūtelių, Šiaudalių (visi - Šilalės raj.) kapinyuose, bet keliolika tuo laikotarpiu sudegintų mirusiųjų kapų yra ištyrusi ir Žašino kapinyne (209 pav.).

Labai tikėtina, jog su ugnies magija sietinas ir paprotys į kapą įdėti titnagą. Mat, tyrinėtojų nuomone, ne tik titnagas, bet ir skiltuvo formos sidabriniai, geležiniai, žalvariniai kabučiai, nešioti kartu su kitais amuletais ar papuošalais, - tai vis magiškos priemonės, turinčios apsaugos galių (Stenberger M. 1958. P. 165; Новикова Г.И. 1991. С. 182). Štai kodėl patraukia dėmesį faktas, kad Pagrybyje moters kape Nr. 183 netaisyklingos formos titnago gabalėlis buvo padėtas mirusiajai ant peties (203:8 pav.). Panašių pavienių titnagėlių rasta ir ankstesniam laikotarpiui priklausančiuose kapuose, atkastuose Žvilių kapinyne. Čia su tokiomis įkapėmis net vaikai (k. Nr. 153). Beje, pavienių netaisyklingos formos titnagėlių aptikta tyrinėjant ir kitus vakarų baltų paliktus kapinytus Baltijos pakrantėse su akmenimis apjuostais kapais (LAP. 1968. P. 83).

Nors įprasta manyti, kad kapuose randamų pavienių titnagėlių paskirtis visiškai praktiška - išskelti žiežirbą, bet dėl to nė kiek nesumažėja sakralinė tokių įkapių reikšmė, kurią suponavo žmogaus tikėjimai magiškąją ugnies galia.

Žirgo simbolika laidojimo papročiuose - tai reiškiny, daug kartų nagrinėtas archeologinėje literatūroje. Nustatyta, kad žirgui skirta svarbi vieta baltų kaip ir kitų indoeuropiečių vaizdiniuose apie pomirtinį gyvenimą. Paaikškėjo ir tai, jog tų vaizdinių reglamentuotos įvairių etninių bendrijų laidotuvių apeigos galėjo turėti regioninių skirtumų. Tai gerai patvirtina ir Lietuvos archeologinė medžiaga.

213 pav. Arkliai su taškiais pažymėtomis ritualinėmis dalimis (pagal T. Vengžinovič)

Pagrybio kapinyne iškasenų analizė rodo, kad regiono gyventojai, V-VI a. laidodami genties diduomenę priklausantį vyrą ar jo sūnų, laikėsi papročio aukoti žirgą. Ritualinės paaukoto gyvulio kūno dalis, t.y. galvą, kojų dalis su kanopomis, užkaskdavo šalia mirusiojo (213 pav.), o mėsą suvalgydavo per šermenų puotą. Šis paprotys buvo perimamas iš kartos į kartą ir išliko iki pat rašytinės istorijos laikų. Tiesa, apytikriai nuo VII a. šalia mirusiojo užkaskdavo vien paaukoto žirgo galvą ir tik labai retai - kojas (Vaitkunsienė L. 1981b). Pravartu pridurti, kad laikotarpio pabaigoje ėmęs plisti mirusiųjų deginimo paprotys neištūmė iš laidotuvių ceremonijos žirgo aukojimo ritualo. Tai rodo sudegintų mirusiųjų kapuose, tyrinėtuose Žašine, rasta ant karsto padėta žirgo galva.

Paskutiniu metu archeologai, iškeliantys Didžiojo tautų kraustymosi poveikį baltų kultūrai, nevengia nurodyti, kad viena to poveikio apraiškų yra paprotys vyro kape užkasti žirgo galvą, kojas. Mat tai esą labai būdinga Azijos ir Europos stepių klajokliams. Bet vargu ar šio papročio plitimą Lietuvoje reikia sieti su I tūkstantmečio viduryje vykusiomis migracijomis ar su stepių klajokliais.

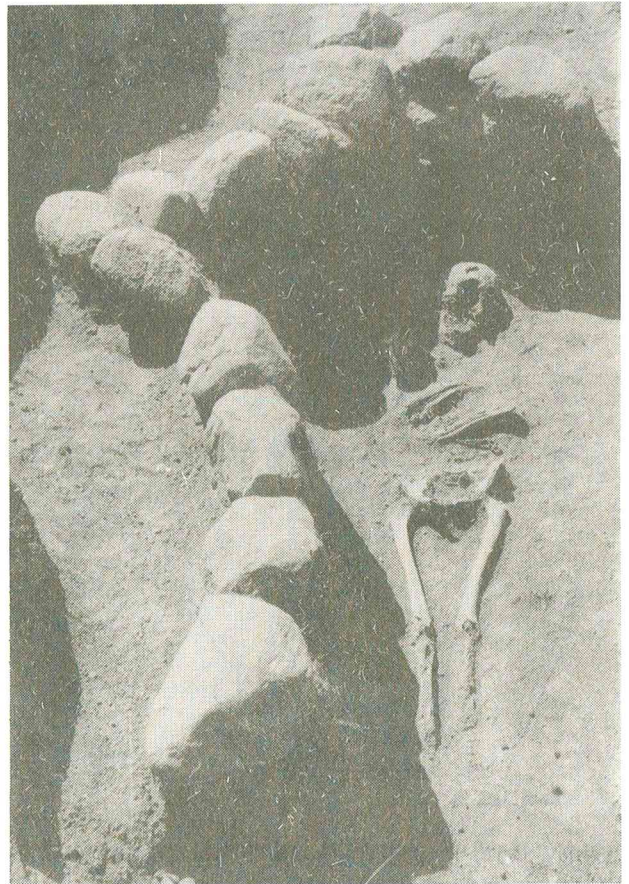
Pirmiausia - baltų žemėse arkliai kaulų randama net akmens ar žalvario amžiams priklausančiuose kapinyuose (Jaskanis J. 1974. P. 250; Girininkas A. 1990. P. 99; Денисова Р.Я., Граудонис Я.Я., Гравере Р.У. 1985. С. 40, 71).

Antra vertus, mokslininkai jau seniai nustatė, kad žirgo aukojimo ritualo ištakos glūdi senųjų indoeuropiečių visuomenėse: jau IV tūkstantmetyje p.m.e. jų bendroje protėvynėje per laidotuves žirgai, ypač jo galvai, buvo teikiama ypatinga reikšmė. Indoeuropiečių bendrijoje žirgas buvo svarbiausias aukojamasis gyvulys. Pripažįstama, jog viena esminių priežasčių žirgo kultui paplisti Azijoje ir Europoje buvo indoeuropiečių

veržimasis į įvairias tų žemynų šalis bei ryšiai su kaimynais.

Neabejojama, kad baltų gentys dar gerokai iki Didžiojo tautų kraustymosi per laidotuves aukojė žirgą ir užkaskdavo jį šalia vyro (L.E. 1987. P. 104). Be to, vakarų baltų žemėse kasinėjami iš I tūkstantmečio pirmosios pusės išlikusius kapus su akmenų vainikais, archeologai yra radę ne vieno vyro kapą, kuriame užkastas ne visas žirgas, o vien jo galva. Tai rodo kaukolės (kartais su žaslais tarp dantų) liekanos, aptiktos Lietuvos pajūryje tyrinėtuose kapinyuose (Baitai, Bandužiai, Stragnai - visi Klaipėdos raj., Gintarai, Kurmaičiai, Lazdininkai - visi Kretingos raj., ir kt.). Pagaliau su žirgo simbolika susijęs ir paprotys į vyro kapą įdėti žirgo aprangos reikmenų (žaslų, kamanų), šitaip pasitelkiant magijos principą "pars pro toto" - dalis vietoj visumos. Vienas gražiausių kamanų, datuojamų I tūkstantmečio pirmąja puse ir išpuoštų žalvario apkaustėliais, su žalvariniais žaslais, su pūsmėnulių pavidalo žalvariniu kabučiu, karojusiu ant žirgo "kaktos", "Žemaitijos" ekspedicija aptiko Žvilių kapinyne palaidoto raitelio kape Nr. 47.

Taigi galima daryti išvadą, kad Pagrybio kapinyne tyrinėtuose vyrų kapuose rastos žirgų aukos (galvos, kojų dalys), žirgo aprangos daiktai liudija, kad regiono gyventojai toli gražu neatsisakė senųjų tradicijų, bet jas puoselėjo ir perdavė teritorijos paveldėtojams.

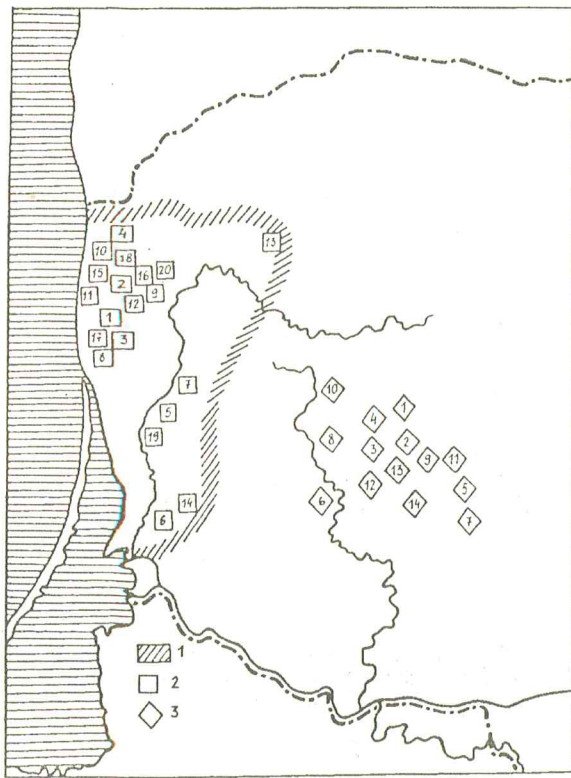

214 pav. Akmenų vainikų liekanos prie k. 217

Akmenų statiniai. Ypatingo dėmesio vertos akmenų konstrukcijos, atkastos Pagrybio kapinyne tyrinėto ploto rytiniame krašte, palei buvusią B. Stonio sodybvietę (214 pav.). Nagrinėjant laidosenos bruožus, buvo nustatyta, kad tie akmenų statiniai - akmenų vainikų liekanos, išlikusios prie 3 kapaviečių. Kaip jau buvo minėta, dvi kapavietės visiškai suardytos, trečiojoje tebebuvo išlikę mirusiojo griaučiai (k. Nr. 217).

Aplink kapus sudėtus suardytus akmenų vainikus dar liudija Pagrybyje tyrinėtose perkasose (Nr. 27, 28, 31, 35, 37) išlikusios nedidelės akmenų grupės bei pavieniai akmenys. Jų buvo primesta ir į apleistas rūsiaduobes. Be to, rytiniame kapinyne pakraštyje riegsojo 2 akmenų krūvos, sukrautos vis šalinant riedulius, kurie trukdė įvairiems žemės ūkio darbams. Juk dėl akmenų gausybės kapų kalnelį (Kapkalnį) apylinkių gyventojai ir vadina tiesiog Zomatu.

Kadangi visi 3 minėti akmenų vainikai apardyti, tai neaišku, ar jie buvo sudėti iš vienos eilės akmenų, ar ant viršaus krauta ir daugiau akmenų ratų, šitaip su-

215 pav. Plokeštinė kapinynų su akmenų vainikų apjuostais kapais paplitimas: 1 - riba pagal A. Tautavičiaus 1968 m. pateiktus duomenis, 2 - kapinynai Baltijos pakrantėse (pagal A. Tautavičių), 3 - kapinynai Jūros baseine (pagal autorės papildomus duomenis: 1 - Burbiškiai, 2 - Dargaliai, 3 - Džiaugėnai, 4 - Gulbės, 5 - Jaunodava, 6 - Lileikėnai, 7 - Pagrybis (tyrinėtas), 8 - Pailgotis (tyrinėtas), 9 - Payžnis, 10 - Pajūralis, 11 - Pakalniškiai, 12 - Šarkai (tyrinėtas), 13 - Šiaudaliai, 14 - Žviliai (tyrinėtas) - visi Šilalės raj.

renčiant kelių aukštų sienelę, taip, kaip darė anksčiau šiame regione gyvenę žmonės. Čia turimi galvoje Žvilių kapinyne tyrinėti II-IV a. kapai, apjuosti 4-5 aukštų akmenų vainikais, kuriems tiesioginių analogijų gausu vakarų baltų, t.y. kuršių, etninėse žemėse (Klaipėdos, Kretingos apylinkėse) paplitusiuose laidojimo paminkluose (LAP. 1968).

“Žemaitijos” ekspedicija iki šiol yra nustačiusi jau 14 vietovių Jūros baseine, kur žinoma kapinynų su akmenų vainikų apjuostais kapais (215 pav.). Kai kurie tyrinėti. Neliko abejonių, kad, į žemaičių sąjungą įjungus Jūros baseiną, vietos gyventojai neatsisakė senojo, t.y. vakarų baltams būdingo, papročio artimųjų kapus apjuosti akmenimis. Jo laikėsi dar ir I tūkstantmečio viduryje. Tai geriausiai rodo minėtos akmenų konstrukcijų liekanos Pagrybyje.

DAIKTINIAI RODIKLIAI

Drabužiai ir jų puošmenos - vienas svarbiausių archeologijos šaltinių, teikiančių patikimų duomenų apie tiriamos etninės bendrijos kilmę ir istoriją. Nagrinėdami tyrinėtuose kapuose išlikusias drabužių dalis, atkurdami apibendrintą vyro ir moters aprangą, archeologai beveik visada pabrėžia regioninius gyventojų aprangos savitumus. Juos bene labiausiai atspindi galvos danga.

Apgalviai - moterų aprangos elementas, kuriam ypač būdingi regioniniai skirtumai. Remiantis naujausiais archeologijos šaltiniais, nustatyta, kad vakarų žemaitės V-VIII a. nešiojo savitus apgalvius, kuriuos sudarė vilnionių spalvotų siūlų juosta, ant pakaušio perverta per žalvarinę įviją (Vaitkūnskienė L. 1992b) (154 pav.).

Ilgai buvo manoma, kad šio tipo galvos dangą Jūros baseine išplatino V a. iš Vidurio Lietuvos į regioną atsikraustę gyventojai (Volkaitė- Kulikauskienė R. 1984b; Волкайтė-Куликаускаене Р. 1985а. Рис. 1, 2). O štai Žvilių kapinyne radiniai rodo, jog tokius apgalvius regiono moterys nešiojo ir tuomet, kai Jūros baseinas dar nepriklausė žemaičių sąjungai. Antai Žviliuose tyrinėtuose iš senojo geležies amžiaus pabaigos išlikusiuose keliuose kapuose (Nr. 134, 149, 280) prie kaukolės liekanų rasta po žalvarinę apgalvio įviją su organinės medžiagos dūlėmis. Šios ankstyvosios įvijos yra trumpos - tik 2-2,5 cm. Tai labai įdomu, nes ir Pagrybio kapinyne, kur gerai buvo išlikusi osteologinė medžiaga, kai kurios ties pakaušiu rastos apgalvio įvijos taip pat buvo trumpos - 2-4 cm (125:1 pav.).

Vadinasi, Jūros baseine audekliniai apgalviai su žalvarine įviją ant pakaušio nuo seno buvo čionykščių moterų apdaro savastis. Nors apie V a. regionas įjungtas į žemaičių sąjungą, tačiau vietinės kilmės apgalvio neišsižadėta. Atvirkščiai, jis taip ištvirtino, kad kelis šimtus metų buvo tradicinis vakarų žemaitės drabužių elementas.

Kaip kultūros paveldo reiškinį reikia vertinti ir kitokios konstrukcijos Pagrybyje rastus apgalvius. Juos sudaro lygiagrečiomis eilėmis suvertos žalvarinės įvijėlės, kelis kartus perskirtos vertikaliomis T formos žalvarinėmis plokštelėmis. Apgalvių galus ant pakaušio jungė pailga plokštelė kiek profiliuotais kraštais, kurios paviršius pagražintas geometrinio ornamento elementais (216:2 pav.). Nors iš eilėmis suvertų įvijėlių ir vertikalių plokštelių sudaryti apgalviai Lietuvoje buvo gana populiarius moterų aprangos elementas, tačiau galais ant pakaušio sujungtų plokštele terandama tik vakarų žemaičių kapinyuose (Dargaliai, Pakalniškiai, Pagrybis, Šarkai). Juos vakarų žemaitės nešiojo V-VI a.

Naujausi archeologiniai atradimai pateikė argumentų, liudijančių, kad antrosios konstrukcijos apgalvius Jūros baseino moterys nešiojo dar ikižemaitiškuoju laikotarpiu. Antai Žviliuose moters kape Nr. 149 prie kaukolės liekanų gulėjo neblogai išlikęs apgalvis, sudarytas iš 3 eilių žalvarinių įvijėlių, periodiškai perskirtų plonomis žalvario plokštelėmis. Jo galai sujungti stačiakampe plokštele (216:1 pav.). Be šio apgalvio, mirusiosios galvą juosė dar ir kitas - audeklinis, pakaušyje suveržtas žalvarine įvija. Ta proga reikėtų priminti, kad ir Pagrybio kapinyne kai kurios moterys palaidotos irgi su abiejų tipų apgalviais (k. Nr. 35) (157 pav.).

Diržas, svarbus vyro drabužių elementas, tyrinėtuose Pagrybio kapuose beveik visada būna arba padėtas vienoje ar kitoje mirusiojo galvos pusėje, arba ištiestas galvūgalyje skersai kapo. Kartais aptinkama diržų, padėtų ir ant krūtinės ar kojų. Labai retai mirusysis palaidotas sujuostas diržu. Prie diržo būna ir peilis.

Žvilgtelėjus į ankstesniam, t.y. ikižemaitiškajam, laikotarpiui priklausančius vyrų kapus, matyti, kad juose

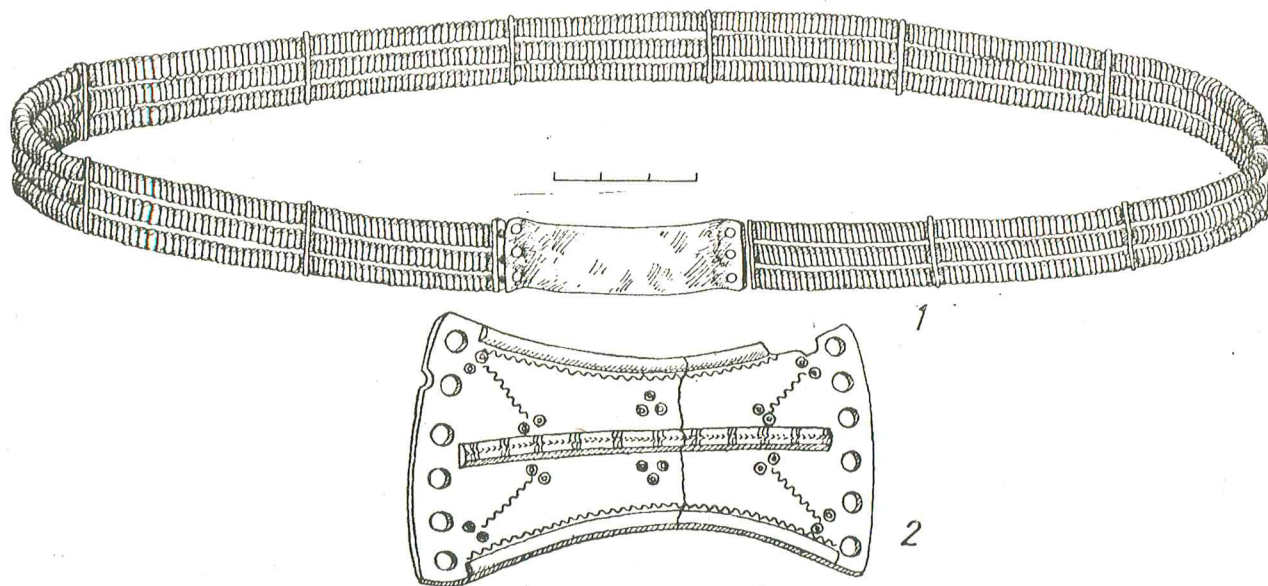
diržo padėtis labai panaši. Pvz., Žviliuose vyrus laidojo taip pat nesujuostus diržu. Čia diržų, dažnai suvyniotų kartu su peiliu, rasta mirusiojo galvūgalyje arba greta kitų įkapių, sudėtų vienoje ar kitoje vyro galvos pusėje. Bet kartais diržas būna ir ištiestas šalia mirusiojo ar skersai kapo galvūgalyje (k. Nr. 33, 47, 85, 278).

Taigi diržo padėtis kape rodytų, kad tradicija dėti šią įkapę su peiliu greta mirusiojo - tai dar viena gija, siejanti V-VI a. vakarų žemaičių kultūrą su anksčiau klestėjusia kultūra, kurią sukūrė vakarų baltai.

Kiti drabužių komponentai tuos saitus dar labiau parąškina. Antai Pagrybio kapinyne kasinėjimui leido nustatyti, kad skirtingais papuošalais buvo puošiami vyrų ir moterų drabužiai. Vyrų aprangos akcentas - segė, moterų - 2 smeigtukai, sujungti į porą ilgoka grandinėle. Be to, laidodami vyrą, jo drabužius sege susegdavo, o laidojant moterį, abu smeigtukus su grandinėle padėdavo arba ant krūtinės, arba ant juosmens. Daug rečiau ši papuošalą dėjo galvūgalyje.

Visa, kas pasakyta apie skirtingus vyrų ir moterų papuošalus, jų padėtį kape - tai reiškiniai, kurie užfiksuoti kasinėjant ir vėlesnio laikotarpio, t.y. VII-XII a., vakarų žemaičių paliktus kapinytus. Jų ištakos glūdi ikižemaitiškojo laikotarpio tradicijose. Antai nė viename Žviliuose tyrinėtame III-IV a. moters kape nerasta segės. Šis papuošalas jau tada buvo tapęs vyro aprangos elementu. Tuo metu vyravo ir paprotys smeigtukų porą (dažnai su visa grandinėle) moters kape padėti vienoje ar kitoje mirusiosios galvos pusėje, arba ant krūtinės, juosmens.

Tradicijų perimamumą rodo ne tik krūtinės, bet ir kaklo papuošalai. Dėmesį patraukia tai, kad Pagrybyje rasta mažai antkaklių - po vieną tebuvo 5 vyrų ir berniukų kapuose (Nr. 55, 62, 85, 86, 200). Ne tik V-

216 pav. Žalvarinis apgalvis ir detalė: 1 - Žviliai, k. Nr. 149, 2 - Pagrybis, k. Nr. 35.

VI a., bet ir visą vidurinę geležies amžių vakarų žemaičių kapinyuose antkaklė buvo retas radinys. Pvz., Požerėje, ištyrus 133 VII-VIII a. kapus, vienintelė antkaklė pasitaikė vyro kape Nr. 76 (Tautavičius A. 1984. P. 108), Maudžioruose 45 VIII-IX a. pradžios kapuose terastos 2 antkaklės (Valatkienė L. 1980. P. 91), Kaštaunaliuose, atkasus 40 VII-VIII a. kapų, po antkaklę aptikta 1 berniuko ir 1 vyro kapuose (Nr. 6, 32).

Anksčiau regiono gyventojai laikėsi papročio su antkaklėmis laidoti ne vyrus, bet moteris. Kaip rodo Žvilių kapinyno radiniai, kai kurios mirusiosios papuoštos net 2 antkaklėmis (k. Nr. 22, 23, 274). Tik senojo geležies amžiaus pabaigoje šio tipo papuošalai pradeda įsigalėti ir vyrų aprangoje. Pvz., Žviliuose jau rasti 8 kapai, kuriuose vyrai, kartais ir berniukai palaidoti su antkakle (k. Nr. 47, 103, 113, 260, 261, 268, 270, 282). Lygiagrečiai ryškėja ir kita tendencija: mažėja moterų, palaidotų su šiais kaklo papuošalais. Kartais net diduomenei priklausanti mirusioji neturi antkaklės. Šio papuošalo nebuvo kape Nr. 149 (IV a.), kuris gausiomis ir brangiomis įkapėmis labai išsiskyrė iš kitų moterų kapų. Mat ant mirusiosios galvos uždėti net 2 apgalviai, ant kaklo - sidabrinis kabučių vėrinys, ant krūtinės - sidabru dabintas papuošalas, t.y. kryžinių smeigtukų pora su ažūriniais pakabučiais, grandinėle bei gintariniu amuletu, ant rankų - apyrankės. Ir tik po kelių šimtmečių regiono moterys vėl ėmė puošti antkaklėmis. Pvz., tame pačiame Žvilių kapinyne ištyrus 98 VII-VIII a. kapus, antkaklių rasta ne tik 3 vyrų (k. Nr. 164, 175, 194), bet jau ir 3 moterų kapuose (Nr. 172, 183, 213). Visi šiuose kapuose palaidoti mirusieji priklausė genties diduomenei.

Vadinasi, V-VI a. tarp vakarų žemaičių paplitusi tradicija antkakle puošti vyrų aprangą siekia anksčiau Jūros baseine gyvavusią archeologinę kultūrą, kurią, kaip ne kartą jau minėta, paliko čia gyvenusios vakarų baltų bendruomenės.

Jų kultūriniam palikimui priklauso ir tradicija aprūpinti mirusįjį amuletu - 1 ar 2 spalvotais stikliniais karoliukais, kurie Jūros pakrantes pasiekė net iš tolimojo Romos pasaulio. Žvilių kapinyno radiniai rodo, jog atvežtinius karoliukus dažnokai pakeisdavo vietiniai, padaryti iš gintaro. Ir vienus, ir kitus kabino prie krūtinės papuošalų, t.y. vyrams - prie segių, moterims - prie smeigtukų.

Analogiškas vaizdas ryškėja ir iš Pagrybio kapinyno. Čia daugelio vyrų, moterų ir vaikų kapuose prie segių ir smeigtukų rasta po 1-2 gintarinius karoliukus. Jei šių papuošalų į kapą nedėjo, tai amuletą vis tiek tvirtino prie drabužių ant krūtinės arba gintarą įmesdavo į kapą, užberdami mirusįjį žemėmis, o kai kada padėdavo ir galvūgalyje. Kartais vietoj karoliuko dėjo natūralų, net netaisyklingos formos gintaro gabaliuką (120; 141:5; 163 pav).

Gintariniai amuletai-karoliukai yra labai būdingas radinys vakarų žemaičių V-XII a. kapinyuose (Kaš-

taunaliai, Požerė, Žąsinas ir kt.). Paprotys dėti jų į kapą išliko net ir tada, kai mirusiuosius pradėjo deginti. Antai Žąsine atkastuose sudegintų mirusiųjų kapuose 1 ar 2 karoliukai aptikti padėti prie saujos kaulų, pasemtų iš apeiginio laužo ir pabertų kapo duobėje ar karste. Kartais tokia kaulų saujelė būna suberta į audeklinį maišelį, užveržtą karoliuku. Tarp kaulų pasitaikė rasti ir paprastą gintaro gabaliuką.

Papildomos įkapės. Ši laidosenos bruožą vakarų žemaičiai taip pat paveldėjo iš protėvių. Kasinėtų kapinynų radiniai rodo, kad I tūkstantmečio viduryje Jūros baseine tebebuvo laikomasi tradicijos vyrams į kapą dėti universalių įrankių - kirvi ir peilį. Jų randama vienoje ar kitoje galvos pusėje, t.y. lygiai taip pat, kaip tai darė anksčiau čia gyvenę žmonės, palikę kapinynus su akmenų vainiku apjuostais kapais. Beje, Pagrybyje kirvių pasitaikė ne tik vyro galvūgalyje.

Tačiau paveldėta tradicija ilgainiui išblėso. Nė viename Kaštaunaliuose atkastame VII-VIII a. kape kirvių neaptikta. Tik 2 šio tipo radiniai pasitaikė Požerėje tyrinėtuose to paties laikotarpio kapuose (Tautavičius A. 1984. P. 104). Apskritai nustatyta, kad kirvių dažnai būna vyrų kapuose tik iki VI a., o vėliau tai labai reti radiniai (LAA. 1978. P. 113).

Vakarų baltų kultūros reliktas yra ir Pagrybyje rasti 2 dalgiai. Mat ši įkapė - labai būdingas radinys kasinėtuose kapinyuose su akmenų vainiku apjuostais kapais (LAP. 1968. P. 61, 78, 118, 125, 147, 166, 200). Galima pritari tyrinėtojų nuomonei, kad tradicija mirusiajam įdėti dalgį išnyko drauge su papročiu kapą apdėti akmenimis (LAA. 1978. P. 117). Ne veltui vakarinėse žemaičių žemėse, be Pagrybio, žinomos tik 2 dalgių radimvietės. Tai Pajūralis ir Šarkai (abu - Šilalės raj.).

Bendras bruožas, siejantis senojo geležies amžiaus pabaigoje (III-IV a.) ir viduriniojo geležies amžiaus pradžioje (V-VI a.) regione gyvenusias žemdirbių bendruomenes, - įprotis mirusius vyrus aprūpinti ginklais. Pvz., remiantis Žvilių kapinyno kasinėjimų medžiaga, nustatyta, kad vyrus laidojo gerai ginkluotus, nepaisydami nei jų amžiaus, nei socialinės padėties. Kai kuriems berniukams įdėtas net visas vaikiškų ginklų komplektas. Be to, konstatuota, jog tuo metu žemdirbių bendruomenėje atsirado raitelių būrelis, o kai kurie raiteliai buvo privilegijuoti asmenys (Vaitkunskienė L. 1989. P. 56). Šiuo atžvilgiu ypač iškalbinga Pagrybio kapinyno kasinėjimų medžiaga. Visų pirma čia tyrinėtojo akį traukia ginklų gausumas vyrų kapuose (jų rasta net kūdikių kapuose). Be to, kapinyną palikusių žmonių bendrijoje svarbų vaidmenį atliko raiteliai. Dalis jų palaidota su kalaviju, kuris, kaip jau anksčiau minėta, V-VI a. buvo dar retas ginklas Lietuvoje.

Vėlesnio laikotarpio tyrinėtuose vakarų žemaičių kapinyuose (iki pat XIII a.) taip pat buvo surinkta gausi ginklų kolekcija. Pvz., kai kuriuose vyrų kapuose, atkastuose Žąsine (X-XII a.), be kitų ginklų, buvo

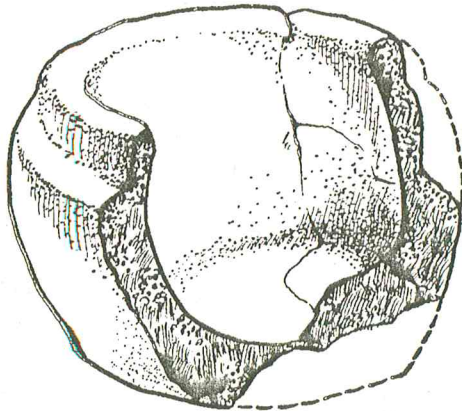
2 kalavijai (k. Nr. 148B), net 5 ietigaliai (k. Nr. 148C), 3 kovos kirveliai (k. Nr. 178). Ir vaikus - kilmingųjų šeimų sūnus - laidojo kaip suaugusius karius: jų kapuose būdavo ne tik ginklų, bet ir paaukoto žirgo galva (k. Nr. 187).

Paveldėta, bet ilgainiui sunykusią tradiciją atspindi Pagrybyje rasta keramika. Archeologinei kultūrai, kuri pažįstama iš kapinynų su akmenų vainiku apjuostais kapais, būdingi maži, nerūpestingai iš molio nulipdyti puodukai. Juos dėjo į kapą šalia mirusiojo, dažniausiai galvūgalyje. Tradiciją aprūpinti mirusįjį tokia įkape ilgiausiai išlaikė kuršiai, kurie į artimųjų kapus dėjo dar ir kitų specialiai laidotuvėms pagamintų vadinamųjų miniatiūrinių įkapių (Nakaitė L. 1964. P. 53).

Kai kuriuose tyrinėtuose Jūros baseine III-IV a. kapuose su akmenų vainikais taip pat rasta mažų molinių puodelių, bet daug dažniau vietoj jų - 1-3 mažytės šukelės. Visiškai panašus vaizdas ir Pagrybio kapinyne, tik čia keramikos kapuose randama daug rečiau. Dar vienas puodukas Pagrybyje rastas atsitiktinai perkasoje Nr. 1, čia patekęs, matyt, iš suardytų kapų (217 pav).

Kadangi vėlesnio laikotarpio (VII-VIII a.) vakarų žemaičių kapinyuose (Kaštaunaliai, Požerė) archeologai keramikos nerado, galima manyti, kad iš protėvių perimta tradicija gyvavo tik I tūkstantmečio viduryje. Šią išvadą įtikinamai patvirtina ir archeologinė medžiaga, iki šiol surinkta kasinėjant VII-VIII a. kapus Žvilių kapinyne. Nė viename jų keramikos jau nerasta. Šiame kapinyne jos pasitaikė tyrinėjant tik III-IV a. kapus su akmenų vainikais.

Geležies amžiaus kultūrų, paplitusių Jūros baseine, ryšį atspindi ir toks laidosenos bruožas kaip įkapių padėtis kape. Jį ne kartą aptarė kiti archeologai, kai

217 pav. Molinis puodukas iš perkaso Nr. 1

nagrinėjo kapų įrangą ar apžvelgė kape rastus dirbinius (LE. 1987. P. 134, 191; Tautavičius A. 1981a. P. 27; LAA. 1977. P. 16).

Apibendrinant pateiktą archeologinės medžiagos apžvalgą, galima daryti keletą išvadų. Pirma, vakariniam žemaičių kultūros variantui būdingas tradicijų perėmimas nuo pat žemaičių sąjungos susidarymo iki pirmųjų rašytinių žinių apie žemaičius pasirodymo. Antra, seniausiame vakarų žemaičių kultūros klode (V-VI a.) atsispindi ankstesnės kultūros paveldas, atpažįstamas iš tos archeologinės medžiagos, kurią teikia kapinynų su akmenų vainiku apjuostais kapais kasinėjimas ne tik Jūros baseine, bet ir Baltijos pakrantėse. Laikantis nuostatos, kad tokie laidojimo paminklai yra vakarų baltų - kuršių protėvių - palikimas, galima teigti, jog V-VI a. vakarų žemaičių kultūra turi nemažą bendrumų su kuršių kultūra. Beje, tokią mintį kelia ne vien tik Pagrybio iškasenų nagrinėjimo rezultatai. Antai, apibendrinant Šarkų kapinyno duomenis, buvo nurodyta, kad visa III-IV a. datuojama archeologinė medžiaga rodo čia palaidotų žmonių ryšius su Baltijos pakrančių gyventojais, o jų kultūros įtaka jaučiama dar ir V-VI a. archeologinėje medžiagoje, kuri siejama su žemaičių palikimu (Tautavičienė B. 1984. P. 39).

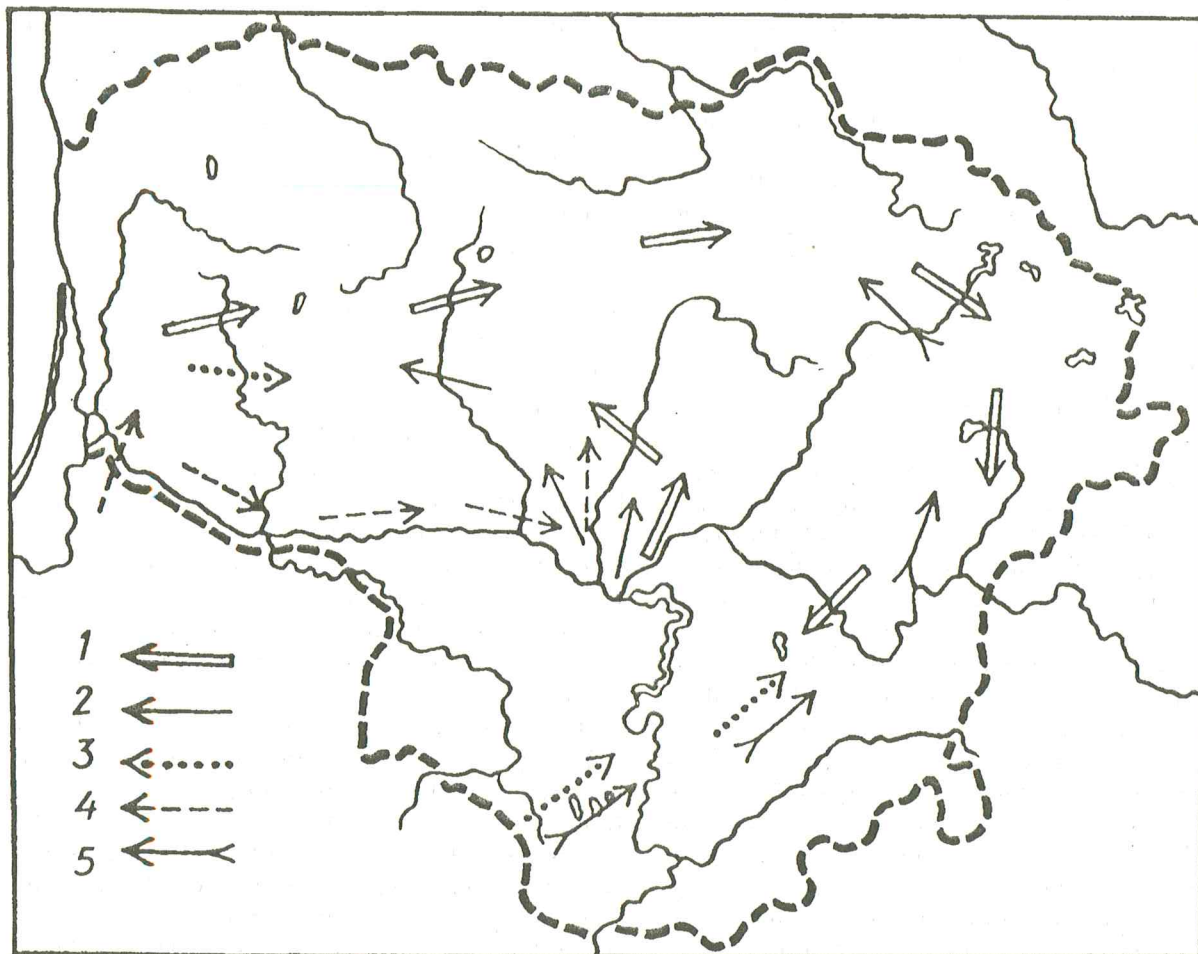
Pritariant šiai nuomonei ir remiantis Pagrybio kapinyno radinių teikiama informacija, galima tvirtinti, kad prijungtame prie žemaičių sąjungos Jūros baseine palaispnis vietos gyventojų žemaitėjimas vis labiau tolino regioną nuo vakarų baltų pasaulio. Tačiau atotrūkis I tūkstantmečio viduryje vis tiek galutinai nesuartino regione susidariusios archeologinės kultūros su kitose istorinės Žemaitijos žemėse tuo metu paplitusiomis kultūromis. Kitaip vargu ar galėjo būti, nes žemaičių sąjunga buvo ne etnis, o teritorinis politinis junginys. Skirtingas tą sąjungą sudarančių bendrijų kultūros paveldas - viena pagrindinių priežasčių, sąlygojusių nevienodą kultūrų raidą ir likimą atskirose žemaičių teritorijos srityse. Šį teiginį puikiai patvirtina ir paskutiniaisiais metais tyrinėtų V-VI a. kapinynų kasinėjimo rezultatai.

Antai tyrinėtojai, nagrinėdami Plinkaigalio kapinyno, išlikusio Nevėžio baseine (Kėdainių raj.), etninės priklausomybės temą (Kazakevičius V. 1990. P. 5), kartu išdėstė daug faktų, dar kartą vaizdžiai paremiančių bendrą archeologų nuomonę, kad Jūros ir Nevėžio baseinuose I tūkstantmečio viduryje paplitusios archeologinės kultūros skyrėsi. Buvo pateikta nemaža duomenų dar ir apie substratą, ant kurio V-VI a. išaugo Nevėžio upyną apėmusi kultūra. Jis akivaizdžiai skiriasi nuo to, ant kurio susidarė Jūros baseine V-VI a. paplitusi archeologinė kultūra. Dėl to jokių abejonių nekyla. Dvejonių atsiranda tada, kai, žadant pateikti *etninę* Plinkaigalio kapinyno kasinėjimų medžiagos interpretaciją, problemos nagrinėjimo pabaigoje pridodamas vienas sakinytis, kuriuo nurodoma tik

teritorinė paminklo priklausomybė, t.y. teigiama, kad Plinkaigalio kapinyną paliko aukštaičių bendruomenė (Kazakevičius V. 1990. P. 16). Taip skelbiant nederėtų nutylėti istorikų, kalbininkų, geografų ir kai kurių archeologų požiūrio, jog aukštaičių ir žemaičių žemės - ne etninė, o geografinė, teritorinė bei administracinė sąvoka. Mokslininkai yra nurodę, kad žemaitijų ir aukštaitijų yra ne tik prie Nemuno, bet ir prie Reino ar Nilo (Kudaba Č. 1990. P. 7). Galiausiai ir rašytiniai Lietuvos istorijos šaltiniai liudija, kad aukštaičiai gyveno ne Vidurio, bet Rytų Lietuvoje (205 pav.).

Kai, pasitelkus ritualinio pobūdžio rodiklius (mirusiųjų orientavimą, apeigas su ugnimi, žirgo simboliką, akmenų statinius) ir daiktinę medžiagą (drabužių dalis, papuošalus, įrankius, ginklus, amuletus, keramiką), įrodinėjama, jog vakarinėje istorinės Žemaitijos dalyje (Jūros baseine) gyvavo nenutrūkstamas ryšys tarp ankstesnių ir vėlesnių archeologinių kultūrų, tai drauge parodoma, kad regione neužfiksuota kokių staigių kultūros lūžių, sietinų su žmonių migracijomis. Tai akcen-

tuojama todėl, kad pastaraisiais metais archeologinėje literatūroje skelbiama mintis, jog iš Vidurinio Dunojaus sričių atkeliavusių karių ("polietninis junginys, turintis klajoklišku, gotišku, Romos provincijų kultūrų bruožų"), dalyvavusių Didžiojo tautų kraustymosi žygiuose, antplūdis iš esmės pakeitė ne tik kai kuriuose Lietuvos regionuose paplitusią vietos kultūrą, bet ir apskritai paveikė visą baltų genčių formavimosi ir konsolidacijos vyksmą Lietuvoje (Šimėnas V. 1989. P. 45-46; 1992. P. 32; Шименас В. 1990. С. 74). Negana to, dedama daug pastangų įrodyti, jog vakarų baltų gyvenime svarbų vaidmenį suvaidino ir tiurkų kalbos grupei priklausantys stepių klajokliai, kurių būriai į Sambiją traukė net ir per žemaičių žemes (Кулаков В.И. 1986. С. 139-149). Dažnai kalbama ir apie vietinio pobūdžio žmonių migracijas, kai iš vieno Lietuvos regiono į kitą (ir į Jūros baseiną) kraustosi gyventojai vis platindami tai laidojimo plokštiniuose kapinyuose būdą, tai pilkapių pylimo mirusiems paprotį, tai mirusiųjų deginimo apeigą, tai kai kurių kategorijų dirbinius.

218 pav. Žmonių kraustymosi kryptys I tūkstantmečio pirmojoje pusėje: 1 - pagal M. Michelbertą, 2 - pagal R. Volkaitę-Kulikauskienę, 3 - pagal A. Tautavičių, 4 - pagal V. Šimėną, 5 - pagal A. Medvedevą.

Viename žemėlapyje sužymėjus kai kuriuose archeologų darbuose nurodytas žmonių kraustymosi kryptis (218 pav.), galima susidaryti vaizdą, jog I tūkstantmečio pirmojoje pusėje Lietuvos gyventojai buvę kone saviški klajokliai, o dėl nuolatinio ateivių maišymosi su vietos gyventojais, dėl atneštos kultūros formų (papročių, apeigų, simbolių, vaizdinių, idėjų) infiltracijos to meto Lietuvoje turėjo paplستی kažin kokia mišri dvasinė ir materialinė kultūra, praradusi sritinius ypatumus, būdingus sėslioms žemdirbių bendrijoms. Ypač sumaišyta kultūra turėjo būti Jūros baseine, nes įrodinėjama, kad čia žmonės kraustėsi ir iš vakarų, ir iš rytų (Tautavičius A. 1984a. P. 4; Michelbertas M. 1986. 83, 84 pav.; Волкайте-Куликаускаене Р. 1985. Рис. 1).

Nagrinėjant per paskutinius 20 metų Jūros baseine kasinėtų objektų archeologinę medžiagą, vis labiau

stiprėja įsitikinimas, kad bent jau vakarų žemaičių kultūros genėzė nesusijusi nei su migracijomis į Jūros baseiną, nei su atėjūnais, dalyvavusiais Didžiojo tautų kraustymosi žygiuose. I tūkstantmečio viduryje istorinėje Žemaitijoje susiklosčiusią etnokultūrinę situaciją visų pirma lėmė vidiniai veiksniai, t.y. etnosocialinių procesų raida, būdinga to meto Lietuvos visuomenei, palaipsniui pereinančiai iš pirmąkart bendruomenės į gentinę santvarką. Be abejo, ši perėjimą lydėjo ir tarpgentiniai ryšiai, ir kariniai konfliktai: prie stipresnių genčių formuojamo politinio administracinio darinio būdavo prijungiami ir užgrobtų svetimų žemių, kaip, tarkim, nuo vakarų baltų etninės teritorijos buvo atplėštas Jūros baseinas ir prijungtas prie žemaičių sąjungos, kurios vienytajai buvo rytų žemaičiai, gyvenę abipus Nevėžio, Vidurio Lietuvos žemumose.

SOCIALINĖS ISTORIJOS KLAUSIMAI

Atkuriant žemdirbių bendruomenės socialinę organizaciją, nesant rašytinių šaltinių, ypatingą reikšmę įgyja laidojimo paminklas, kurį paliko žmonių kolektyvas, susijęs su konkrečia vieta ir laiku, t.y. su istoriniu arealu ir epocha. Archeologai neabejoja, kad laidojimo apeigos labai priklausė nuo mirusiojo visuomeninės padėties, amžiaus, lyties, nuo mirties priežasties, kad laidosena gali atspindėti net tam tikrus šeimyninius ryšius ir santuokos formų raidos etapus, išryškinti vyro ir moters padėtį bendruomenėje.

MOTERS IR VYRO PADĖTIS BENDRUOMENĖJE

Pagrybio kapinyno kasinėjimų medžiagos tyrimas paleosociologijos aspektu skatina daryti išvadą, kad V-VI a. žemdirbių bendruomenė skirtingai traktavo vyrą ir moterį. Šiuo atžvilgiu itin vertingų duomenų teikia laidosenos studijavimas: mat kai kurie laidotuvių ritualai atspindi net vyro ir moters priešpriešą.

Mirusiųjų orientavimas pagal pasaulio šalis ypač iškalbingai liudija lyčių opoziciją: vyrai guldyti galva į ŠR, moterys - priešingai, t.y. galva į PV (219 pav.). Kadangi visas laidotuvių apeigas, kiekvieną paprotį suklostė to meto žmogaus religiniai mitologiniai vaizdiniai, tai, savaimė suprantama, minėta lyčių opozicija - ne atsitiktinis reiškinys. Senovės baltų pasaulėžiūros tyrinėtojai nurodo, jog kiekvienoje bendruomenėje galiojo daugybė priešpriešų, kuriomis buvo reiškiamas bendriausias kolektyvo požiūris į aplinką (Vėlius N. 1983). Pagal jas nagrinėjant įvairius dvasinės ir materialinės kultūros reiškinius, galima paaiškinti objektyvius, net pačios visuomenės neišsąmonintus dėsningumus.

Ne veltui archeologus vis labiau domina mirusiųjų orientavimo paprotys. Jis dažniausiai interpretuojamas kaip etnokultūros požymis, pasitelktinas etninės istorijos klausimams spręsti. Tačiau mirusiųjų laidojimo krypties analizės rezultatai tyrinėtojams praverčia aiškinant ir kitokias problemas. Antai jau paskelbta hipotezių, kurių autoriai mano, kad mirusiųjų orientavimas galėjo priklausyti nuo to, kurioje pusėje buvęs įsivaizduojamas pomirtinis pasaulis (Žulkus V. 1989. P. 108; 1993. P. 29), kad skirtinga vyrų ir moterų laidojimo kryptis galėjo būti susijusi su dangaus šviesulių - Saulės, Mėnulio, Mažosios Lokės - kultu (Йовайтиса Э. 1989).

Vadinasi, mirusiųjų orientavimas - daugialypis ir įvairiapusis laidosenos reiškinys.

Ligšiolinę jo interpretaciją savaip praplečia Pagrybio kapinyno kasinėjimų medžiaga. Labai tikėtina, jog vyro ir moters priešpriešą atspindinti mirusiųjų laidojimo kryptis gali reikšti kolektyvo pasidalijimą pagal lytį. Tai toli gražu ne vien tik biologinis, bet ir socialinis pasidalijimas: būti vyru ar moterimi reiškia turėti nevienodas pareigas, užsiimti nevienoda veikla, atlikti nevienodus darbus.

Kai kurie aprangos bruožai taip pat rodo diferencijuotą vyro ir moters traktavimą Pagrybio bendruomenėje. Apskritai mirusieji į pomirtinį pasaulį išlydėti gana santūriai metaliniais papuošalais dabinta apranga. Retai kapo inventoriuje būta daugiau kaip vieno tos pačios paskirties dirbinio. Išimtį sudaro tik apyrankės ir žiedai. Apyrankių viename kape kartais būna ir po dvi (k. Nr. 11, 39, 57, 70, 79, 88, 175, 182, 202) ar net po tris (k. Nr. 100), o žiedų - po keturis (k. Nr. 60, 62A, 184) ir po penkis (k. Nr. 193), bet vyravo tradicija mirusįjį papuošti 1 ar 2 žiedais.

219 pav. Vyrų (k. Nr. 184) ir moterų (k. Nr. 183) kapų priešprieša perkasoje Nr. 30

Nors papuošalų komplektas ir kuklus, bet jis kaip ir anksčiau minėtas mirusiųjų orientavimo paprotys labai gerai atskleidžia skirtingą Pagrybio bendruomenės poziciją mirusiųjų lyties atžvilgiu: griežtai laikytasi ritualo moterų ir vyrų aprangą dabinti skirtingais papuošalais.

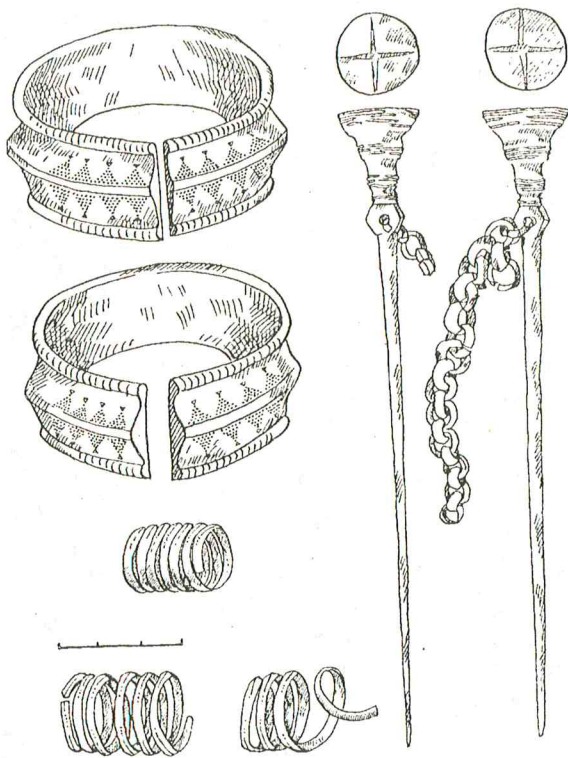
Vyrų krūtinės papuošalas buvo lankinė segė, moterų - 2 smeigtukai, grandinėlėmis sujungti į porą. Tik moteris dabino apyrankėmis, apgalviais, bet nė viena jų nebuvo palaidota su antkakle. Šis kaklo papuošalas rastas tik suaugusių vyrų ir berniukų kapuose. Bendri papuošalai - žiedai. Kitų su apranga susijusių įkapių, pvz., geležinių lazdelinių smeigtukų, pavienių gintarinių karoliukų, prikabintų prie krūtinės papuošalų, rasta abiejų lyčių įvairaus amžiaus mirusiųjų kapuose greičiausiai todėl, kad pirmieji turėjo ne puošimo, bet utilitarinę paskirtį, o antrieji - traktuoti kaip amuletai.

Diferencijuotą Pagrybio bendruomenės požiūrį į vyrus ir moteris atspindi dar vienas mirusiųjų aprangos bruožas. Puošmenos, pagamintos iš brangiojo metalo, - ypač reta įkapė. Pvz., tik viename kape (Nr. 34) rasta sidabrinė segė, vos trijuose - po sidabrinę antkaklę (k. Nr. 55, 62B, 85). Retos ir sidabru pagražintos įkapės, tarp kurių buvo diržo apdailos detalių (k. Nr. 116), kabutis (k. Nr. 97), kalavijo makščių apkausto frag-

mentas (k. Nr. 158). Visi šie daiktai rasti vien vyrų kapuose. Nė vienai moteriai gyvieji neįdėjo tokių brangių įkapių.

Ši priešprieša reikštų, jog lyčių opozicijoje pirmenybė buvo teikiama vyriškajam pradui. Tokių prielaidų patvirtina ir kiti požymiai, pabrėžiantys dar didesnę vyrų ir moterų atstumą. Turimos galvoje kito spalvotojo metalo - žalvario - puošmenos, rastos kapuose.

Komplektas iš 2 apyrankių (po vieną ant kiekvienos rankos), krūtinės papuošalo (2 smeigtukai, sujungti grandinėle) bei apgalvio, suveržto žalvarine įvija, yra būdingas jaunų, iki 30 metų, moterų aprangai (k. Nr. 11, 39, 70, 79, 88, 100, 175, 182) (220 pav.). 40-45 metų ir vyresnių moterų kapuose metalinių aprangos komponentų reta, dažniau tepasitaiko geležinių lazdelinių smeigtukų, žalvarinių žiedų. Labiau papuoštos tik 3 vyresnės moterys. Viena jų (k. Nr. 143), mirusi 40-45 metų, palaidota su apgalviu, 2 smeigtukais, 2 gintarinių karoliukais, žiedu ir verpstuku, bet be apyrankių. Kita, 50-55 metų moteris (k. Nr. 183) ant rankų mūvėjo apyrankę ir 2 žiedus. Ant mirusiosios dešiniojo šono, žemiau juosmens, dar padėti 2 smeigtukai ir 2 gintariniai karoliukai, ant kairiojo peties - titnagėlis. Apgalvio nebuvo. Trečia, 45-50 metų moteris (k. Nr. 35) ant galvos

220 pav. Žalvarinių moters papuošalų komplektas iš k. Nr. 39

turėjo puošnų žalvarinį apgalvį, o galvūgalyje padėtas antras, būdingas jaunų moterų aprangai, ir dar tokio pat apgalvio detalė - žalvarinė įvija. Be to, kape dar rastas žiedas ir 2 smeigtukai, bet apyrankių nebuvo. Domina dar vienas kapas (Nr. 176), kuriame palaidota sena (vyresnė nei 55 metų) moteris, beje, sirgusi senatvine osteoporozė (Jankauskas R. 1993. P. 61). Vienintelė mirusiosios įkapė - ant galvos uždėtas apgalvis. Tai rodo ties pakaušiu išlikusi žalvarinė įvija su siūlų pluoštu viduje. Atvejis unikalus, nes audeklinius apgalvius su žalvarine įvija uždėdavo tik jaunoms, iki 30 metų, mirusiosioms. Ne veltui tokios konstrukcijos apgalvis (net su atsargine detale - įvija) 45-50 metų moters kape buvo padėtas galvūgalyje (k. Nr. 35), o mirusiosios galva apjuosta kitokiu, vien iš žalvarinių detalių sudarytu apgalviu (156 pav.).

Lyginant jaunų, pagyvenusių ar senyvų moterų įkapes, aiškėja, kad tik jaunas moteris laidojo su gausniais žalvariniais papuošalais. Vyresnių mirusiųjų kapuose jų randama retai. Gal čia palaidotos moterys iš kitų bendraamžių išsiskyrė turtine ar visuomenine padėtimi? Ypač tai pasakytina apie moterį, palaidotą kape Nr. 35.

Vyrų kapuose vaizdas visai kitas - žalvarinės drabužių puošmenos būdingos įvairiausio amžiaus mirusiesiems: nuo naujagimių (k. Nr. 66) iki senelių (k. Nr. 97). Tai pasakytina ir apie brangiojo metalo - sidabro įkapes.

Manant, kad nurodyti vyro ir moters priešpriešą liudijantys faktai gali atspindėti tam tikrą ekonominių-socialinių veiksnių determinuotą papročių sistemą, svarbu panagrinėti kapų inventoriuose esančias įkapes, kurios tiesiogiai susijusios su praktine žmogaus veikla.

Būdingiausios kapų inventoriaus savybės. Vyrų kapuose dėmesį atkreipia ginklų gausa, bet drauge matyti ir tam tikrų ginkluotės skirtumų, kurie vyrų kapus leidžia suskirstyti į 4 grupes.

Pirmajai grupei skiriami kapai, kuriuose palaidoti labiausiai ginkluoti įvairaus amžiaus (30-55 metų) vyrai. Geriau išlikusiųose kapuose (Nr. 76, 85, 92, 193, 215), be tradicinių ginkluotės elementų (1 ar 2 ietys, kirvis), būna ir kalavijas (221:1 pav.). Be to, juose rasta peilių, raitelio ir žirgo aprangos detalių (pentinių, geriamųjų ragų, kamanų). Mirusiojo apdaras puoštas sege, 1 ar 2 gintariniais amuletais, keletu žiedų, kartais - antkakle bei diržu, aptaisytu žalvario puošmenomis. Laidojant jiems visada aukotas žirgas - kape šalia mirusiojo sudėta auka (žirgo galva ir apatinės kojų dalys).

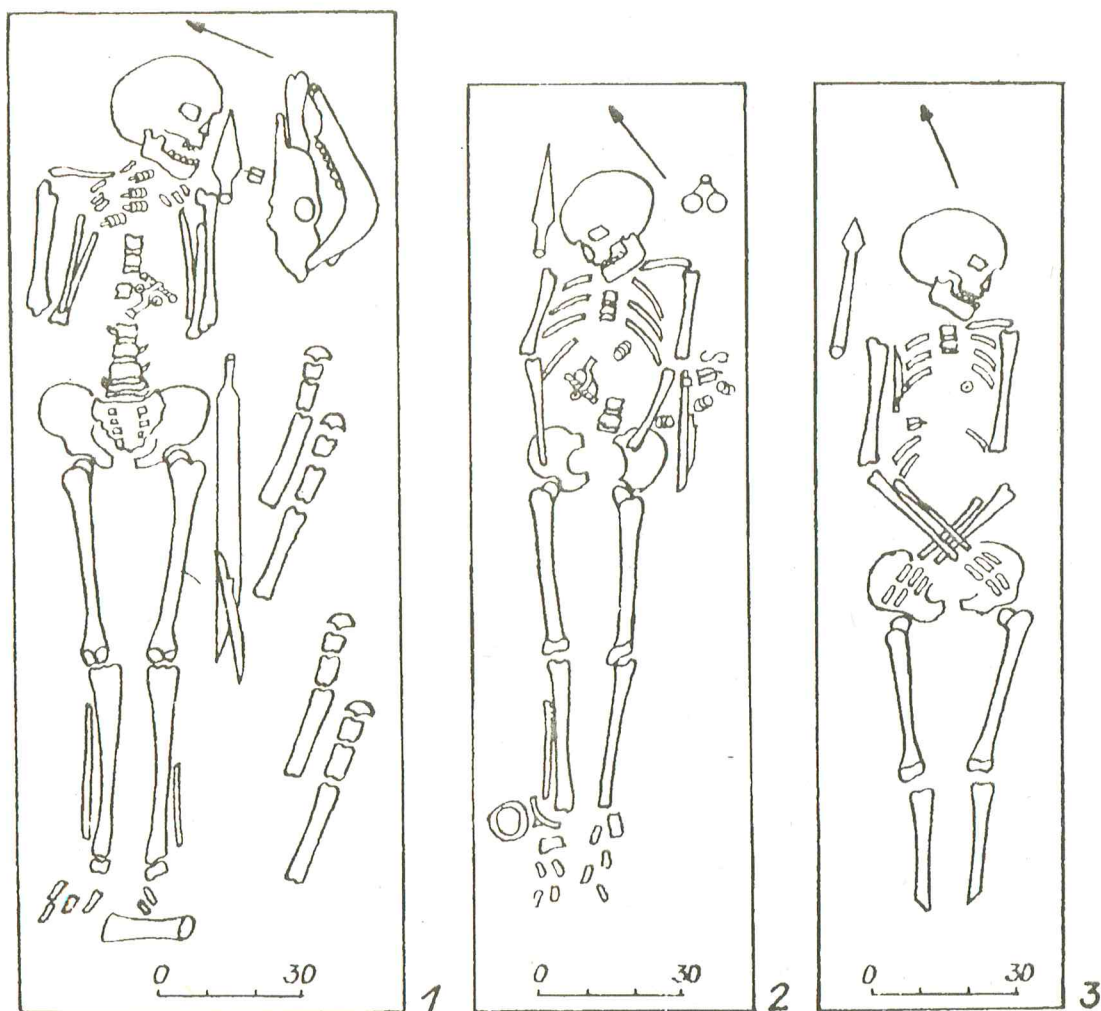
Antrajai grupei priklauso kapai (221:2 pav.), kuriuose įvairaus amžiaus vyrai, kaip ir pirmosios grupės, taip pat laidoti kaip raiteliai, bet žirgas jiems, matyt, neaukotas. Vietoj žirgo aukos padėtos tik kamosos arba žąslai. Ginklų rinkinyje nėra kalavijo, vietoj jo - kovos peilis. Apranga puošta panašiais papuošalais, bet nėra antkaklių. Išskiriant šią kapų grupę, daugiausia remtasi nesuardytu kapu Nr. 184.

Trečiajai grupei skiriami kapai, kuriuose įvairaus amžiaus (30-55 metų ar net vyresni) vyrai laidoti menkai ginkluoti (k. Nr. 134, 163, 170, 213). Randama 1 ar 2 ietys (221:3 pav.), kartais dar ir kirvis. Juose nėra nei žirgo, nei raitelio aprangos reikmenų. Mirusiųjų apdaras kuklus, dažniausiai susmeigtas geležiniu lazdeliniu smeigtuku. Kartais dar būna prikabinatas gintarinis amuletas. Rankos puoštos žalvariniu žiedu. Diržas su metaline sagtimi būna padėtas krūtinės ar kojų srityje kartu su peiliu. Šių kapų inventoriuose žalvarinių segių reta.

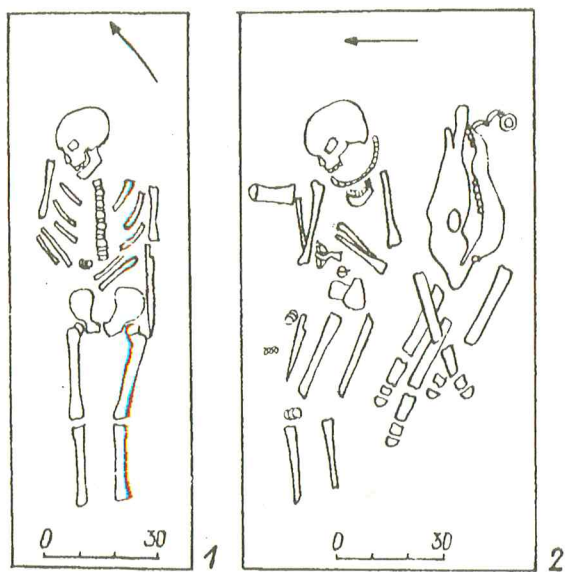
Ketvirtajai grupei priklauso kapai, kuriuose 20-55 metų ar net senesni vyrai palaidoti apskritai be ginklų (k. Nr. 61, 123, 174, 196). Iš įrankių jiems įdėta tik peilių. Aprangos komponentai - geležiniai lazdeliniai smeigtukai, žalvariniai žiedai. Išimtį sudarė kapas Nr. 61, kuriame palaidotas jaunas (20-25 metų) vyras. Ant jo krūtinės, dešinėje, gulėjo žalvariniai papuošalai: segė, 3 žiedai, 2 smeigtukai. Smeigtukai kiek netikėti, nes, kaip minėta, žalvarinių smeigtukų pora - įprastas Pagrybio moterų drabužių papuošalas. Nei ginklų, nei darbo įrankių kape Nr. 61 neaptikta.

Ginklų rasta ne tik suaugusių vyrų, bet ir berniukų kapuose. Kai kuriuos vaikus į pomirtinį pasaulį išlydėjo kaip suaugusius karius.

Antai kape Nr. 55 (222:2 pav.) šalia 10-10,5 metų vaiko griaučių gulėjo žirgo aukos liekanos (gyvulio galva,

221 pav. Ginkluotų vyrų kapai: 1 - pirmą grupę (k. Nr. 193), 2 - antrą grupę (k. Nr. 184), 3 - trečią grupę (k. Nr. 213).

222 pav. Ginkluotų vaikų kapai: 1 - k. Nr. 41, 2 - k. Nr. 55.

galūnės), kaip ir pirmosios grupės vyrų kapuose. Tarp gyvulio dantų išlikę geležiniai žąslai rodo, kad aukotas pažabotas žirgas. Vaiko apranga išpuošta sidabriniais ir žalvariniais papuošalais. Ant kaklo buvo antkaklė - papuošalas, rastas kapuose tik tų vyrų, kurie palaidoti su kalavijais. Be to, ji sidabrinė. Tokių brangių papuošalų rasta tik 2 vyrų kapuose. Vaiko drabužiai ant krūtinės susęgti sege ir per juosmenį sujuosti diržu, susęgtu žalvarine sagtimi ir papuoštu žalvariniu apkaustu. Į kapą įdėta žalvarinių žiedų, peilis, kirvis. Jau minėta, kad kirvis, kaip universalus įrankis, buvo įsitvirtinęs Pagrybio vyrų ginkluotėje.

Įdomu, kad net ir labai kukliai palaidotų vaikų, matyt, berniukų, kapuose (k. Nr. 41, 160) rasta peilių, padėtų mirusiojo kairėje, analogiškai kaip kalavijai ar kovos peiliai pirmosios ir antrosios grupės vyrų kapuose. Tie peiliai didoki ir kartais ilgesni net už rastus suaugusių vyrų kapuose. Antai vaiko kape Nr. 41 aptiktas peilis buvo apie 30 cm. Palyginus su mirusiojo ūgiu (222:1 pav.), galima daryti prielaidą, kad ši įkapė įdėta kaip ginklas - kovos peilis.

223 pav. Kūdikių kapas Nr. 116

“Ginkluotus” laidojo net kūdikius. Pvz., kape Nr. 116 mirusysis suvystytas į drobulę, dviejose vietose perjuostą dirželiu, apkaustytu žalvariniais, sidabru dengtais apkaustėliais. Pakaklėje drobulė susegta žalvarine sege ir geležiniu smeigtuku. Palei dešinįjį šoną padėta ietis, kurios teišliko geležinė profiliuota viršūnė galvūgalyje. Kairiajame vaiko šone, išilgai kojų, buvo peilis. Mirusysis papuoštas žalvarine apyranke kano-piniais galais ir įvijiniu žiedeliu (223 pav.).

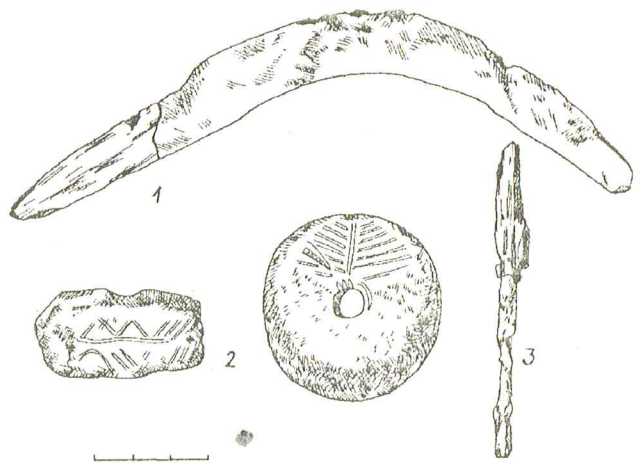
Iš to, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad Pagrybio bendruomenėje viešpatavo vyro kaip kario samprata.

Ši nuostata nė kiek nesusvyruoja nuo to, kad ginkluoto vyro kape Nr. 10 įdėtas dalgis, kurį įprasta laikyti darbo įrankiu (LAA. 1978. P. 117). Bet, jau aptariant Pagrybyje surinktą dirbinių kolekciją, buvo nurodyta, jog to meto Lietuvoje (V-VI a.) gyvavo paprotys net ir į labai žymaus raitelio kapą dėti dalgį. Archeologinėje literatūroje tokie kapai laikomi žymaus didiko - kario raitelio kapais (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1971. P. 7; Jaskanis J. 1974. P. 208; Moopa X.A. 1953. C. 116).

Ne visiškai aišku, ar Pagrybio kape Nr. 10 palaidotas vyras buvo raitelis. Mat, tyrinėjant kapavietę, nerasta žirgo aukos liekanų, o kapo inventoriuje nebuvo nei pentinių, nei žąslų (gal šis kapas apardytas?). Neabejotina, jog palaidotas vyras buvo diduomenės atstovas. Tai liudija mirusiojo kairėje, prie šono, gulėjęs kalavijas geležimi ir žalvariu apkaustytose makštyse. Jau vien ši įkapė nusako mirusiojo vietą žemdirbių bendruomenės socialinėje gradacijoje, ypač kad V-VI a. Lietuvoje kalaviją apskritai retai dėjo į kapą. Iki šiol težinomi 2 gerai dokumentuoti to meto kapai, atkasti Krikštonyse, Lazdijų raj. (Kulikauskas P. 1959a. P. 71), ir Taurapilyje, Utenos raj. (Tautavičius A. 1981. P. 18), kur palaidota po vyrą, ginkluotą kalaviju. Įkapės bei laidosena abu kapus suartina su vadinamaisiais “kunigaikščių” kapais, žinomais kitose Europos šalyse. Abu šie kalavijai ne vietinės gamybos, atgabenti iš buvusių Romos imperijos provincijų (Tautavičius A. 1981. P. 23). Pagrybyje rastieji nukalti vietos kalvių.

Kadangi to meto žmogus mirtį suvokė kaip perėjimą į kitą - pomirtinį - gyvenimą, analogišką žemėje, tai kape esantys daiktai gali apibūdinti mirusiojo veiklą, jam gyvam esant. Laikantis šios pozicijos ir žvelgiant į Pagrybyje atkastus vyrų kapus, matyti, kad dalį vyrų (48,8 %) į pomirtinį gyvenimą išlydėjo kaip karius raitelius (pirmosios ir antrosios grupių kapai), nepriklausomai nuo individų amžiaus, t.y. ir kūdikius, ir senelius (vyresnius kaip 55 metų). Kita dalis (51,2%) vyrų palaidota arba visai be ginklų (ketvirtosios grupės kapai), arba jiems teidėta ietis ar kirvis (trečiosios grupės kapai). Jų kapuose nėra nei raitelio, nei žirgo aprangos reikmenų. Ar tai nereiškia, jog šie vyrai vertėsi kitokia veikla? Gal jiems buvo lemta ekonominė funkcija, t.y. rūpintis ūkiu, maistu, drabužiais ir pan.?

Matyt, tokiai materialinių gėrybių gamintojų grupei priklausė ir moterys. Nagrinėjant kapų inventorių,

224 pav. Tradiciniai moters darbo įrankiai iš k. Nr. 197: 1 - pjautuvėlis, 2 - verpstukas, 3 - yla.

atsiskleidžia paprotys laidoti moteris su darbo įrankiais (224 pav.). Yla, verpstukas, pjautuvas - tai vis įkapės, dėtos ir jaunoms, ir pagyvenusioms, ir senoms. Galima daryti išvadą, kad namų ūkis - svarbiausia moterų veiklos sritis.

Taigi vyrų ir moterų kapų inventoriaus ypatybės bei skirtumai atskleidė Pagrybio bendruomenės apeigas, papročius, ne tik savaip išryškinančius opozicinę lyčių sistemą, bet ir padedančius suvokti priežastis, kurios suformavo ją žemdirbių pasaulėžiūroje.

Visuomeninių santykių raidoje I tūkstantmečio viduryje Lietuvoje įvyko didelių pasikeitimų. Suirus pirmykštei bendruomenei, nyko jos liekanos. Žemdirbystės, gyvulininkystės, amatų, prekybos raida sudarė sąlygas vienoms bendrijoms sukaupti daugiau materialinių gėrybių, kitoms - mažiau. Vis labiau stiprėjant gentic diduomenei, dažnėja tarpgentinių vaidų. Tai liudija ir gynybiniai gyvenviečių bei piliakalnių įtvirtinimai, nedidelių stipriai sutvirtintų piliakalnių-slėptuvių atsiradimas (Daugudis V. 1981. P. 61, 72; 1982. P. 39). Kariniai susidūrimai vyksta ne tik norint atkeršyti užpuolikams ar išplėsti savo teritoriją. Kariaujama ir dėl grobio. Grobiamieji karai jų dalyviams ir vadams buvo ne tik pasipelnymo, bet ir pragyvenimo šaltinis (gal tai turėjo įtakos žemdirbių bendruomenėje susiklostyti papročiai dėti ginklų į berniukų, net į naujagimių kapus).

Ginkluotų susirėmimų banga neaplenkė Pagrybio bendruomenės. Tai įtikina ne tik ginklų gausumas vyrų ir berniukų kapuose. Svetimųjų antpuolių pėdsakus patvirtina ir osteologinės medžiagos tyrinėjimai (Jankauskas R. 1993. P. 59). Antai 25-30 metų moteris (k. Nr. 11) mirė nuo smūgio aštriu įrankiu (kalaviju?) į kairįjį momenkaulį. Smogta iš viršaus ir nugaros. Vyresnis kaip 55 metų vyras (k. Nr. 40) greičiausiai kautynėse su kitu vyru buvo sužeistas į kaktikaulį; kiršta iš dešinės ir viršaus dešiniąja ranka. Kitam 50-55 metų vyrui konstatuota nedidelė sugijusi muštinė kaukolės trauma. Suža lotas buvo ir senyvas (daugiau kaip 55 metų) vyras, kuriam buvo sulaužytas dešinysis šlaunikaulis (k. Nr. 97). Tyrinėtojai yra nustatę, kad ir kituose kapinyuose (Maudžiorai, Kelmės raj., Obeliai, Ukmergės raj., Plinkaigalis, Kėdainių raj.) V-VI a. palaidotų vyrų traumatizmas daug didesnis negu moterų, kad vyrams teko didesni ir fiziniai krūviai. Dėl per didelio apkrovimo, sąnarių dėvėjimosi vyresnio amžiaus žmonėms atsirado degeneracinių sąnarių pakitimų, netiesiogiai atspindinčių gyvenimo būdo ypatumus. Antai vyrų dažniausiai pažeisti alkūnės, riešo sąnariai. Apibendrinami paleopatologijos duomenis, sukauptus tiriant V-VI a. kapuose atkastų griaučių liekanas, tyrinėtojai teigia, kad lytiniai traumatizmo skirtumai rodo vyrų ir moterų fizinės veiklos ir apskritai gyvenimo būdo skirtumus (Jankauskas R. 1988. P. 106; 1993a. P. 204).

Vadinasi, ir archeologinės medžiagos tyrimas (mirusiųjų orientavimas, aprangos bruožai, kapų inventorių), ir kaulų patologijos duomenys rodo, kad Pagrybio bendruomenėje darbo pasidalijimas tarp lyčių sąlygojo nevienodą vyro ir moters padėtį, kad gyvavo ištisa lyčių opozicijos sistema, kurios hegemonas buvo vyras. Bet ir šioje visuomenės grupėje, kaip minėta, ryški hierarchija: dalis vyrų užsiėmė karine, kiti - ekonomine veikla. Tai verta pabrėžti, nes labai tikėtina, jog ta hierarchija gali būti susijusi dar su kita darbo pasidalijimo stadija, būdinga visuomenėms, palaispniui pereinančioms iš pirmykštės bendruomenės į valstybingumą.

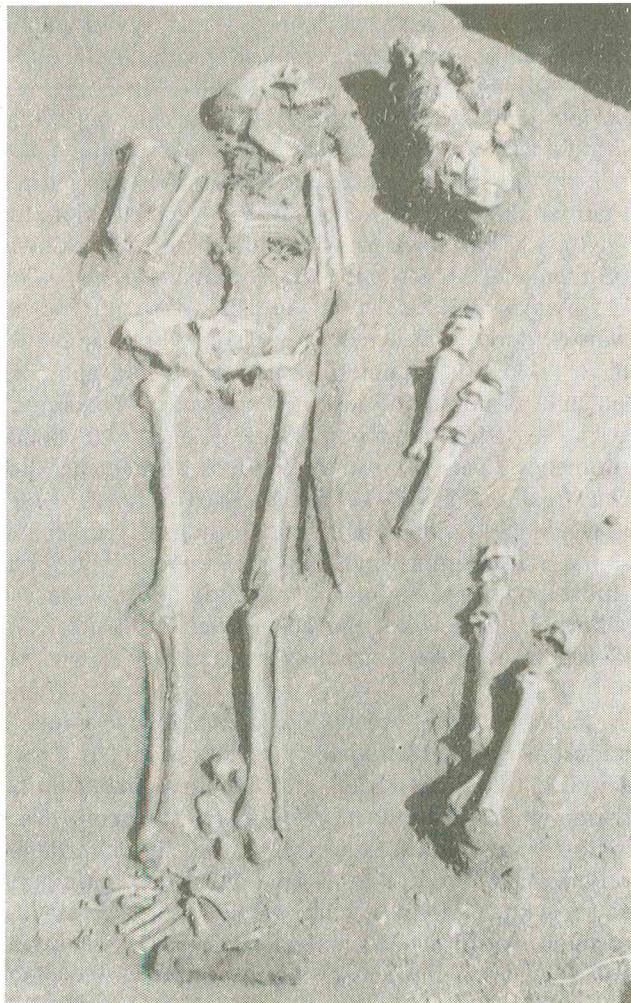
KARIAUNŲ SUSIDARYMO KLAUSIMAS

Archeologai neabejoja, kad pirmykštė bendruomenė Lietuvoje pradėjo irti jau pirmaisiais m.e. amžiais, tačiau nuomonės dėl šio proceso pabaigos mokslinėje literatūroje skiriasi. Vieni mano, kad V-VIII a. (vidurinis geležies amžius) - tai socialinių sluoksnių susidarymo laikotarpis, kad jau to meto Lietuvos visuomenė būdingi kai kurie karinės demokratijos elementai (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1970. P. 260). Kitų teigimu, karinės demokratijos pradžią reikia nukelti net į X a. (Tautavičius A. 1985. P. 22). Treti tokį teiginį laiko nepriimtiniu, nes ne vienas IX-XIII a. rašytinis šaltinis mini baltų žemėse karalius, administracinius vienetus (civitas) ir skiria svarbiausius bei antraeilius valdovus (Gimbutienė M. 1985. P. 145). Galimas daiktas, viena svarbiausių priežasčių, sąlygojusių tokią nuomonę įvairovę dėl karinės demokratijos įsigalėjimo Lietuvoje, buvo ta, kad, remdamiesi archeologijos šaltiniais, iki šiol niekas nemėgino ieškoti atsakymo į klausimus, kokia buvo pereinamojo laikotarpio (iš pirmykštės bendruomenės į valstybingumą) Lietuvos visuomenės karinė organizacija, koks kario statusas to meto Lietuvoje, nors archeologijos paminkluose randami ginklai jau seniai yra sudominę archeologus. Parašyta darbų, kuriuose pagal tipologinę ir chronologinę sistemą yra suklasifikuoti geležies amžiaus ginklai (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1981; Michelbertas M. 1986; Казакиявичюс B. 1988).

Paskutinių metų archeologiniai atradimai Lietuvoje leidžia manyti, kad senajame geležies amžiuje (I-IV a.) žemdirbių bendruomenėse tam tikrą vaidmenį atliko kariai raiteliai. Tai rodo tuomet įsigalėjęs paprotys vyrus laidoti ir su ginklais, ir su raitelio bei žirgo aprangos reikmenimis. Be to, kartais šalia mirusiojo aptinkama žirgo dantų, kaukolės dalių, vienoje duobėje su mirusiuoju ar atskirai nuo jo palaidotų žirgų. Tokie radiniai leidžia tvirtinti, jog senojo geležies amžiaus kariniuose konfliktuose dalyvavo ne tik pėstieji, bet ir raiteliai,

nors kovos žirgą turėjo, matyt, retas bendruomenės narys, nes kasinėtuose kapinyuose raitelių kapai sudaro dar nedidelį procentą. Antai "Žemaitijos" ekspedicijos kasinėtame Žvilių kapinyne vos 8,2% vyrų palaidota kaip raiteliai. Tačiau ginklą galėjo turėti visi bendruomenės vyrai, nesvarbu, koks jų amžius ar padėtis visuomenėje (Vaitkunsienė L. 1989. P. 56).

Nagrinėjant Pagrybyje atkastuose V-VI a. vyrų kapuose išlikusius radinius, išryškėjo kitas vaizdas. Kaip jau minėta, didesnė vyrų dalis (51,2%) visai neturėjo ginklų (ketvirtoji kapų grupė) arba jiems tekdėta ietis ar kirvis (trečioji kapų grupė). Daugiau ginklų turėjo tik vyrai, palaidoti kaip raiteliai (48,8%). Vadinas, nors viduriniojo geležies amžiaus pradžioje (V-VI a.) jau buvo susidarę politiniai teritoriniai administraciniai dariniai, - atskiros baltų genčių sąjungos, - nors tarp jų kildavo karinių susirėmimų dėl valdžios, tinkamų žemdirbystei žemės plotų, ganyklų ar kitų gėrybių, kitaip sakant, intensyvějo žmonių karinė veikla, tačiau cilinių bendruomenės narių vaidmuo karyboje akivaizdžiai sumažėjęs. Priežastis - kariaunos atsiradimas, t.y. bendruomenės vadas savo žinioje turėjo karinių draugų -

225 pav. Kapas Nr. 193

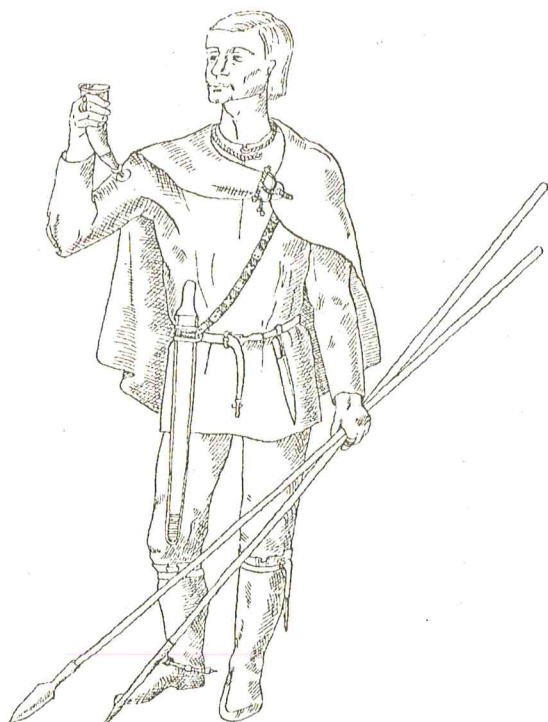
raitelių būrį (pirmosios ir antrosios grupės kapai). Karinė palyda nebūtinai telkėsi vadų pilaitėse. Kariauninkai, ko gero, gyveno savo sodybose ir susirinkdavo pulkan šaukiami į karo žygį.

Tarp kariaunos narių buvo socialinė gradacija. Tai rodo kai kurių raitelių laidosena, įkapės. Šiuo atžvilgiu ypač patraukia dėmesį tie kapai, kuriuose Pagrybio vyrai palaidoti su sidabrine antkakle ant kaklo, su kalaviju prie šono, su žmonių ir žirgų aukomis, neminint kitų radinių (225 pav.).

Labai tikėtina, kad sidabrinė antkaklė - tai ypatinga įkapė, ženklinanti, jog su tokiu papuošalu palaidotas asmuo priklausė aukščiausiajai karinės ir genties diduomenės hierarchijos pakopai. Tokia prielaida kyla ne tik todėl, kad įvairiose gentyse (germanų, slavų, keltų ir kt.) sidabrinė antkaklė buvo vado atributas. Svarbu ir tai, jog Pagrybyje atkastuose kapuose tik 2 vyrai (k. Nr. 62B, 85) turėjo po antkaklę. Ir abi jos sidabrinės. Be šių vyrų, tik 3 berniukai dar buvo palaidoti su antkakle, kurių viena buvo sidabrinė (k. Nr. 55), kitos dvi žalvarinės (k. Nr. 86, 200B).

Abu vyrai galėjo būti bendruomenės vadai-karvedžiai. Šitai rodo ne tik tai, kad mirusiųjų aprangą puošė sidabrinė antkaklė, bet ir kitos jų kapuose aptiktos įkapės bei ypatingos laidotuvių apeigos.

Antai laidojant vieną sidabrine antkakle papuoštą 45-50 metų vyrą (k. Nr. 85), buvo atliktas žirgo aukojimo ritualas. Apeiginės paaukoto gyvulio dalys (galva, galūnės) išdėliotos ant 2 iečių, padėtų mirusiojo kairėje (36 pav.). Aukojamas žirgas buvo pabalnotas, nes nukirsta jo galva į kapą įdėta kartu su kamanomis (tarp dantų išlikę geležiniai žaslai). Mirusiojo kojūgalyje gulėjo žalvarinis pentinas, kuris prie apavo tvirtintas dirželiu, papuoštu žalvariniu ir sidabrinu apkaustėliais. Vyro drabužis ant krūtinės susegtas žalvarine sege, prie kurios prikabintas amuletas-gintarinis karoliukas. Aukštą mirusiojo visuomeninę padėtį dar pabrėžia ties kairiuoju šonu padėtas kalavijas su makštimis ir žalvariu išpuošta perpete (153 pav.). Be to, galvūgalyje aptiktas geriamasis ragas, kurio angą gaubė žalvarinis apkaustas. Įsidėmėtina, kad paskutinė įkapė - itin retas radinys Pagrybyje atkastuose vyrų, net karių raitelių, kapuose (14 lentelė). Tai neturėtų stebinti. Mat tyrinėtojai, aptardami I tūkstantmečio viduryje palaidotų vyrų kapuose rastus metalu apkaustytus geriamuosius ragus, nurodo, kad šie buvo neeilinių bendruomenės vyrų įkapės, skirtos apeigoms atlikti (Kulikauskas P. 1959a. P. 86; Tautavičius A. 1981. P. 31; Kazakevičius V. 1981a. P. 90; Nakaitė L. 1991. P. 111) (226 pav.). Reikėtų pridurti, jog indoeuropiečių gentyse geriamieji ragai buvo heroizuotų protėvių atributas, simbolizavęs gerovę ir gausybę. Todėl visai dėsninga, kad su protėvių garbinimu siejamos iš akmens iškaltos žmogaus statulos, nuo I tūkstantmečio vidurio statomos baltų šalyse ir

226 pav. Žemaičių karvedys (autorės rekonstrukcija pagal Pagrybio ir Plinkaigalio kapinynų kasinėjimų duomenis)

vaizduojamos su sakraliniu geriamuoju ragu rankose (be to, su antkakle ant kaklo bei ginkluotos kalaviju) (227 pav.).

Jei karys raitelis, palaidotas Pagrybio kape Nr. 85, buvo aprūpintas antkakle, kalaviju, geriamuoju ragu, t.y. visais minėtais sudievinčių protėvių atributais, vadinasi, vyras žemdirbių bendruomenėje turėjo tikrai ypatingą statusą.

Karinės ir genties diduomenės viršūnėms priklausė ir kitas Pagrybio vyras, miręs 30-35 metų. Jis palaidotas kape Nr. 62, kuris, deja, šiek tiek apardytas, todėl kapavietėje greičiausiai išliko ne visas inventorių. Bet jau vien tai, kad prie kairiojo šono gulėjo kalavijas, o ant kaklo buvo sidabrinė antkaklė, rodo aukštą mirusiojo padėtį. Kapavietėje dar buvo rastas ietigalis, diržo liekanų (žalvarinė sagtis ir apkaustas), 3 žiedai, vienas iš jų žalvarine grandinėle prikabinatas prie antkaklės. Bet svarbiausia - šalia vyro, jo dešinėje, palaidota 20-25 metų moteris.

Kaip matyti iš paveikslo (30:1 pav.), abu mirusieji paguldėti greta, galvomis į ŠR ("vyriška" orientacija!), atgręžtais vienas į kitą veidais, susiėmę už rankų, tiksliau - moteris dešinėsios rankos pirštais suėmė kairiąją vyro plaštaką. Rankos per alkūnes sulenktos ir sudėtos ant abiejų mirusiųjų krūtinės.

Taigi nėra abejonės, kad moteris ir vyras buvo palaidoti tuo pačiu metu. Mirusiųjų poza žadina mintį, kad moteris ne prievarta, o geranoriškai žengė paskui

227 pav. Akmeninės baltų statulos su sudievinčių protėvių atributais (Kaliningrado sr., Rusija)

vyrą į pomirtinį pasaulį. Dėmesį patraukia tai, kad mirusiosios drabužių nepuošė tradiciniai žalvariniai jaunų moterų papuošalai, nėra ir gintarinių amuletų, tradicinių darbo įrankių - verpstuko ar ylos. Tik galvūgalyje padėta krūvelė papildomų įkapių (peiliukas, smeigtukas, žiedai), kurios, galimas daiktas, yra gyvųjų dovana.

Turint galvoje, kad Pagrybio bendruomenėje ryškiai vyrauja vyriškasis pradai ir kad apskritai tik genties aristokratijos sluoksnyje gyvavo paprotys per vyro laidotuves numarinti ir palaidoti moterį-vergę, galima daryti prielaidą, jog kape Nr. 62 šalia kilmingojo paguldėta mirusioji kaip tik ir galėjo būti grobiamuosiuose karuose įgyta vergė. Tai visai tikėtina, nes jauna moteris buvo palaidota ne taip kaip kitos bendraamžės pagrybiškės, t.y. be papuošalų komplekto, be to, dar ir laidojimo kryptis netradicinė moterims. Galiausiai tarp mirusiųjų padėtas ginklas - ietis - greičiausiai lyg ir ženklas, atspindintis mirusiųjų priklausymą skirtingiems žemdirbių bendruomenės sluoksniams.

Moters aukojimas per vyro laidotuves - indoėuropiečių visuomenėms būdingas paprotys. Lietuvoje moterys kartais nenorėdavo skirtis su karuose žuvusiais vyrais. Tai paminėta rašytiniuose šaltiniuose (Latvis H. 1991. P. 39). Tiesa, ten kalbama apie vėlesnius laikus - 1205 m. Tačiau, žinant, kokie ilgaamžiai ir konservatyvūs pagonių laidojimo papročiai, nederėtų ignoruoti ir šių žinių.

Beje, kai kurie senovės autoriai yra palikę gana išsamių liudijimų apie moters aukojimo apeigą. Antai garsusis arabų keliautojas Achmedas Ibn Fadlanas, X a. pirmojoje pusėje atvykęs į Rytų Europą, dalyvavo vieno didiko laidotuvsė ir jas aprašė. Be kita ko, jis pasakoja, kaip viena to didiko merginų rengėsi lydėti šeiminingą į pomirtinį pasaulį ir kaip ji nužudyta (Ковалевский А.П. 1956. С. 143). Rašoma, jog prieš pat mirtį aukojamoji atiduoda savo apyrankes tai moteriai, kuri ją nužudys, o kitus papuošalus - draugėms, patarnavusioms jai rengiantis į pomirtinę kelionę.

Neabejotina, kad aukščiausiai žemdirbių bendruomenės socialinės hierarchijos pakopai priklausė ir vyras, palaidotas kape Nr. 76. Gaila, jo kapas (A) suardytas ir prie mirusiojo išlikusios tik kai kurios įkapės, tarp jų ir kalavijas (30:2 pav). Skeleto krūtinės ir galvos sritis išardyta, todėl nežinoma, kokiais papuošalais buvo išdabinti drabužiai. Trūksta ir osteologinės medžiagos vyro amžiui nustatyti. Svarbiausia, kad pirminėje padėtyje išliko kapo dalis, kurioje paguldytas kitas 45-50 metų vyras (B). Todėl buvo galima nustatyti, jog jis palaidotas pirmojo kairėje ir aprūpintas tik tokiomis įkapėmis, kurios būdingos ciliniam bendruomenės nariams.

Antai mirusiojo kairėje tebuvo ietigalis ir peilis, idėtas, matyt, be diržo, nes sagties neaptikta. Iš papuošalų rasta tik geležinė lankinė segė. Kaip anksčiau minėta, Pagrybio vyrai, kurių kapuose aptikta ietis, peilis, geležinis krūtinės papuošalas (smeigtukas), dalyvavo ne karinėje, o ūkinėje veikloje. Todėl ir kyla mintis, jog menkomis įkapėmis aprūpintas mirusysis gyvas būdamas kokiais nors saitais buvo susijęs su greta palaidotu kariu raiteliu. Gal anas buvo šio didiko tarnas? Gal tokį priklausymą reiškia ir tai, kad jis palaidotas taip sukryžiuotomis kojomis, lyg jos būtų buvusios surištos. Ir dar: per laidotuves paaukoto žirgo ritualinės kūno dalys bendrame kape išdėliotos taip, kad gyvulio galva būtų ties kario raitelio galva, o gyvulio kojos su kanopomis - ties vadinamojo tarno galva (95 pav.). Gal jis galėjo būti arklininikas?

Teigiant, kad Pagrybio bendruomenėje buvo susidariusi sava kariauna, vadovaujama karvedžių, kyla klausimas, ar analogiškas karinis sluoksnis buvo ir kitose to paties laikotarpio bendruomenėse, gyvenusiose artimesniuose ar tolimesniuose Lietuvos regionuose. Deja, į šį klausimą negalima atsakyti. Mat archeologai, skelbdami kasinėjimo rezultatus, gvildena kitas problemas, todėl laidojimo paminklus palikusių bendruomenių karinės organizacijos tematika iki šiol tebėra laukia tyrinėtojų.

Tačiau net ir pirmas žvilgsnis į kai kuriuose kapinyuose tyrinėtų V-VI a. kapų lokalizaciją kelia socialinių asociacijų. Geriausias pavyzdys - Taurapilio bendruomenės paliktas laidojimo paminklas, kurio kasinėjimų rezultatai išsamiai paskelbti (Tautavičius A.

1981). Socialinę lokalizaciją akivaizdžiai rodo tai, kad karius raitelius laidojo atskiroje Taurapilio pilkapyno dalyje. Antai vakarinėje paminklo dalyje palaidoto "kunigaikščio" kapą supo karių raitelių kapai su daugybe ginklų: ietigalių, kovos kirvių, peilių, skydų. Be to, mirusieji palaidoti su žirgais. O štai kitoje - rytinėje - paminklo dalyje vyrai laidoti mažesniuose pilkapiuose, jiems kastos ir mažesnės duobės. Be to, šių vyrų ir įkapės daug kuklesnės, o kapuose nerasta žirgų. Taigi vakarinėje pilkapyno dalyje laidoti karinės aristokratijos atstovai, o rytinėje - ciliniai bendruomenės nariai.

ŠEIMYBINIŲ RYŠIŲ ATSPINDŽIAI

Mėginimą prasiskverbti į žemdirbio šeimyninių santykių sritį inspiruoja Pagrybyje atkasti kapai, kuriuose vyrai (dominuojanti bendruomenės grupė) laidoti su vaikais.

Vienas tokių yra kapas Nr. 200. Nors visa šiaurinė kapo dalis suardyta, tačiau, be jokių abejonių, čia palaidotas vyras. Mat pirminėje padėtyje nesuardyti išliko mirusiojo kojų kaulai, abu dubenkauliai, ant kurių buvo pirštų kaulai. Ant vieno pirštikaulio išlikęs originalus žiedas, kokio neturėjo nė vienas Pagrybyje palaidotas mirusysis (192:1 pav.) Pirminėje padėtyje rasti ir 2 ietigaliai, gulintys mirusiojo dešinėje, prie kojų. Ietys buvo padėtos ne taip kaip kitiems Pagrybio vyrams. Mat šioms jos dėtos prie šono taip, kad ietigaliai būtų prie galvų. O kape Nr. 200 palaidotam vyrui ietys padėtos atvirksčiai, t.y. ietigaliai prie kojų. Bet mirusysis paguldytas kaip ir kiti vyrai - ant nugaros, galva į šiaurės rytus. Kadangi visiškai suardyta ta kapavietės dalis, kur buvo mirusiojo galva ir krūtinė, tai nėra jokių žinių apie šioje kapo dalyje galėjusias būti įkapes pvz., papuošalus, raitelio ir žirgo aprangos reikmenis. Viena tikrai aišku, kad vyras palaidotas ginkluotas. Mirusysis buvo neeilinis bendruomenės narys. Tai liudija per jo laidotuves paaukotas vaikas. Įrodymas - tarp abiejų vyro šlaunikaulių rasta sudeginto vaiko kauliukų krūvelė ir vaikiškų papuošalų: antkaklė, segė, smeigtukas, žiedelis (212 pav.). Atrodo, dalis papuošalų ir iš apeiginio laužo surinkti sudeginto vaiko kauliukai buvo suberti į audeklą, kuris paskui susegtas sege ir smeigtuku. Atsitiktinėje padėtyje kapavietėje rastas mažas geležinis ietigaliukas greičiausiai laikytinas vaiko įkape. Matyt, greta vaiko (sprendžiant iš įkapių - berniuko) buvo padėta dar ir vaikiška ietis.

Reikėtų pažymėti, kad ankstyvuosiuose rašytiniuose šaltiniuose yra teiginių, jog baltų paprotinė teisė leido šeimos galvai sudeginti savo vaiką ar tarną, jei tai daroma dievų garbei, nors tai, matyt, buvo išimtiniai atvejai (Dusburgietis P. 1985. P. 362). Kad viduriniajame geležies amžiuje jų pasitaiko, liudija archeologiniai atradimai Nevėžio baseine. Antai, kasinėjant kapinyną Pernaravoje, Kėdainių raj., buvo atkastas vyro kapas

Nr. 51, kuris pagal įkapes gali būti datuojamas VII a. Beje, vyras palaidotas su antkakle. Ir štai kojūgalyje, tarp mirusiojo čiurnų, buvo supilta sudeginto vaiko kauliukų krūvelė (Rickevičiūtė K. 1990. P. 86). Kadangi čia įkapių nebuvo, tai lieka neaiški sudeginto vaiko lytis.

Dar vienas vaikas Pagrybyje buvo palaidotas bendrame trijų vyrų kape Nr. 165. Nors kapas ir apardytas, bet pirminėje padėtyje tebebuvo kai kurios skeletų dalys: kaukolės, stuburo slanksteliai, šonkauliai, rankų kaulai. Nesunku buvo nustatyti, kad vienas greta kito galvomis į šiaurės rytus paguldyti 3 vyrai, kurių vienas (A) buvo 20-25 metų, kitas (B) - 40-45 metų, trečias (C) - 30-35 metų. Ant trečio vyro ištiestos dešinėsios rankos paguldytas vaikas (D), tarsi miegantis ant dešiniojo šono. Sprendžiant iš kaulų matmenų, tai kūdikis.

Greičiausiai bendrame kape buvo palaidotas dar vienas 50-55 metų vyras (k. Nr. 89) ir nenustatyto amžiaus vaikas (k. Nr. 90). Kapas labai suardytas, griaučių palikusios pavienės dalys, o įkapių apskritai nerasta.

Tendencija vaikus, greičiausiai berniukus (k. Nr. 200), laidoti su vyrais ženklina vyro dominavimą ne tik bendruomenėje, bet ir šeimoje. Ir tai suprantama. Stiprėjant individualios šeimos ūkiui, atskirai dirbant ir atskirai gyvenant, šeimai neberekėjo turto dalytis su kitomis šeimomis. Užgyventai nuosavybei, sukauptoms gėrybėms reikėjo paveldėtojo, įpėdinio. Galbūt vyrų laidojimas su vaikais reiškia, kad tokiais paveldėtojais bendruomenė laiko vaikus, kurių kilmė iš tėvo pusės neabejotina? Šį neabejotinumą galėjo garantuoti santuoka, t.y. bendruomenės sankcionuota vyro ir moters sutartis, reguliuojanti vienos ir kitos pusės pareigas bei teises. Kadangi tik santuokos dėka vyras tampa vaikų tėvu, tai santuokoje gimę vaikai galėjo būti bendruomenės pripažįstami tėvo įpėdiniais, paveldėtojais.

Galbūt kaip tik dėl to kai kuriuos berniukus laidojo kaip suaugusius vyrus. Šiuo atžvilgiu ypač pažymėtinas jau minėtas berniuko kapas Nr. 55, radiniais artimas pirmosios grupės vyrų kapams (222:2 pav.). Vien tai, kad, be kitų įkapių, čia buvo sidabrinė antkaklė, šalia mirusiojo išdėliota žirgo auka, rodo, jog vaikas - kilmingųjų sūnus. Kaip raiteliai buvo palaidoti dar 2 vaikai (k. Nr. 99, 191). Deja, jų kapai labai suardyti, kapavietėse teišlikę žirgų aukos liekanų ir viena kita įkapė, pvz., žąslai, peilis, įvija (k. Nr. 99) arba tik menka žalvarinio dirbinio nuolauža (k. Nr. 191). Įdomu tai, kad per vieno vaiko laidotuves paaukotas ne suaugęs žirgas,

bet kumeliukas. Panašių atvejų pasitaikė ir vėlyvesnio laikotarpio kapinynuose, "Žemaitijos" ekspedicijos tyrinėtuose Jūros baseine (Kaštaunaliai, Žąsinas).

Iširtame Pagrybio kapinyno plote panagrinęjus vaikų kapų planigrafiją, ryškėja tendencija vaikus (net ir mergaites, ne tik berniukus) kur kas dažniau laidoti prie vyrų negu prie moterų kapų. Pvz., perkasoje Nr. 15 prie vyro kapo Nr. 91 buvo nenustatytos lyties 5-5,5 metų vaiko kapas Nr. 81, greta vyro kapo Nr. 85 - vaiko kapas Nr. 84, perkasoje Nr. 16 greta vyro kapo Nr. 93 - nenustatytos lyties ir amžiaus vaiko kapas Nr. 94, greta vyro kapo Nr. 97 - 2-3 metų berniuko kapas Nr. 99 su žirgo auka, perkasoje Nr. 23 greta vyro kapo Nr. 159 - 12-13 metų berniuko kapas Nr. 160, perkasoje Nr. 29 prie vyro kapo Nr. 173 - 3-6 mėnesių mergaitės kapas Nr. 172, perkasoje Nr. 32 - prie vyro kapo Nr. 190 - nenustatyto amžiaus berniuko kapas Nr. 191 ir pan. (15 lentelė).

15 l e n t e l ė. Vaikai, laidoti šalia suaugusiųjų*

Perkasų Nr.	Vyrų kapų Nr.	Vaikų kapų Nr.	Moterų kapų Nr.
7 ir 9	28	34	-
9	38	31	-
10	44	50	-
12	59	57	-
15	85	84	-
15	91	81	-
16	93	94	-
16	97	99	-
16	-	103	96
17	-	116	111
23	159	160	-
29	173	172	-
30	-	177,179	181
32	190	191	-

* Į lentelę įtraukti ir nenustatytos lyties vaikų kapai

Kadangi vaikai, ypač berniukai (galbūt sūnūs?), laidoti kartu su vyru (galbūt tėvu?) bendrame kape arba atskirose greta iškastose duobėse, kai kurie berniukai laidoti panašiai kaip suaugę vyrai (su ginklais, žirgų aukomis, brangiais papuošalais), tai galima manyti, jog šeimos nuosavybės paveldėtojais, tėvo įpėdiniais Pagrybio bendruomenė pripažino vyriškos lyties vaikus. Tai reikštų, kad V-VI a. Lietuvoje klostosi paprotinė sūnų paveldėjimo teisė.

KAI KURIE DVASINĖS KULTŪROS ASPEKTAI

Archeologijos paminkluose rastus įvairius metalinius dirbinius tyrinėtojai dažnai pasitelkia norėdami nušviesti socialinę-ekonominę bei etninę Lietuvos istoriją iki valstybės susidarymo. Gražiausi metalo plastikos pavyzdžiai dažnai skelbiami, pabrėžiamas dirbinių funkcionalumas, unikalumas, formos ir ornamento darna, aptariami gamybos ir puošybos būdai, vieta, laikas, nagrinėjamas vietos ir svetimų meninių tradicijų santykis.

Tačiau metaliniai dirbiniai, ypač išpuošti įvairiais ornamentais, yra patikimas šaltinis, teikiantis žinių apie dvasinę to laikotarpio Lietuvos gyventojų kultūrą, kurios rekonstrukcija vis dar laukia archeologų dėmesio.

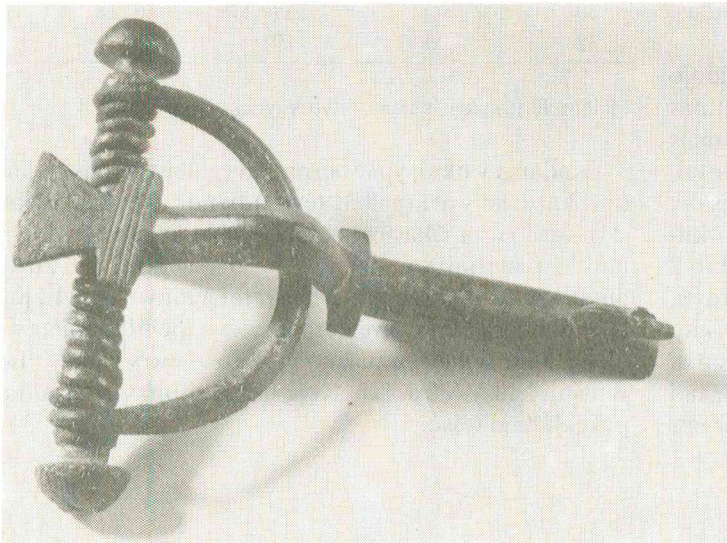
Gentinėje santvarkoje įvairios žmogaus dvasinės veiklos sritys - menas, mokslas, filosofija, etika, teisė ir kt. - dar nebuvo išsikristalizavusios ir sudarė vientisą visuomeninės sąmonės kompleksą. Dėl šių formų sinkretiškumo meninė žmogaus kūryba buvo labai susijusi su kitomis jo veiklos ir sąmonės sritimis. Dvasinėje praktinėje žmogaus veikloje meniniai vaizdiniai ypač glaudžiai buvo susipynę su religiniais mitologiniais, nes ir vienus, ir kitus istorinės raidos procese formavo žmogaus santykiai su aplinka, t.y. su gamta ir visuomene. Tad ir meninė kūryba nebuvo vien tik stichiškas poreikis kurti grožį ir juo gėrėtis, bet ir elementari nediferencijuota, mitologinio mąstymo priemonė praktiškai įgytas žinias perteikti meniniais vaizdais, suprasti ir išsiaiškinti žmogų supantį pasaulį bei jį valdančias neva antgamtines jėgas, suvokti žmogaus vietą tame pasaulyje ir kolektyve.

Kai, laikantis tokių nuostatų, imama studijuoti menišką metalinius dirbinius, pradeda aiškėti ir kai kurie tų dirbinių kūrėjų bei vartotojų pasaulėjautos aspektai.

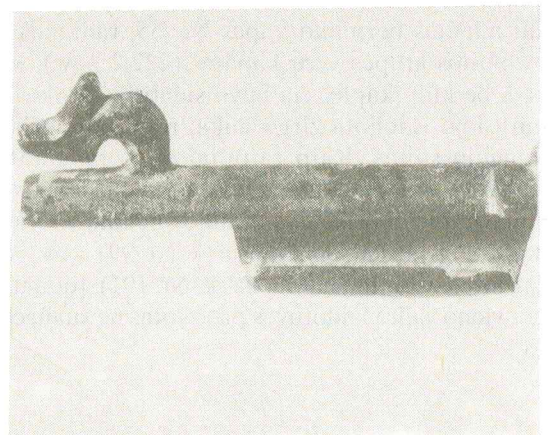
Šiuo atžvilgiu informatyviausi tie Pagrybio kapinyne rasti meniški dirbiniai, kurių puošyboje vyrauja ne abstraktūs geometriniai elementai, bet nesunkiai atpažįstami gamtos objektai, konkrečiai - gyvūnai.

Žirgo įvaizdis dirbinių puošyboje ypač patraukia dėmesį, kai jis gretinamas su laidosenos analizės rezultatais. Mat jie atspindi ypatingą pagrybiškių požiūrį į žirgą. Čia turima galvoje žirgo aukojimo apeiga, kurią atlikdavo laidodami žymius Pagrybio bendruomenės vyrus ir jų sūnus.

Archeologinėje literatūroje jau yra mėginimų aiškinti ypatingą žirgo vaidmenį tuose I tūkstantmečio Lietuvos žemdirbių tikėjimuose ir ritualuose, kurie buvo susipynę su pomirtinio gyvenimo vaizdiniais. Žirgo aukojimą per laidotuves, ritualinį paaukoto gyvulio mėsos valgymą šermenų puotoje, paliekant apeigines kūno dalis (213 pav.), jų užkasimą mirusiojo kapuose (98 pav.) archeologai vertina kaip magiškus veiksmus, atspindinčius gyvųjų sampratą apie tai, kad mirtis tėra perėjimo į kitą gyvenimą būdas ir forma, kad žirgo auka (galva, galūnės) turinti antgamtinę jėgą prikelti mirusįjį naujam gyvenimui, kad žirgas - tarpininkas tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio, į kurį jis palengvina mirusiojo kelionę (Vaitkūnskienė L. 1981b; 1985a; Nakaitė L. 1991. P. 46).

228 pav. Segė su žirgo galvute ant kojėlės (atsitiktinis radinys)

229 pav. Segės detalė - žirgo įvaizdis

Senovės baltų pasaulėžiūros tyrinėtojai, siedami gyvūnijos pasaulį su mitologija, nustatė, kad žirgas ypač artimas tokiems mitų personažams kaip chtoniškasis Velnias, Perkūnas (dievas Griaustinis) (Vėlius N. 1983. P. 104; 1987. P. 84; Иванов В.В., Топоров В.И. 1974. С. 82-85). Aiškindami klausimą, kokią reikšmę žirgas turėjo lietuvių pasaulėjautai, papročiams ir tikėjimams, etnografiškai pastebėjo šio gyvūno sąsajas ne tik su minėtais personažais, bet ir su Saule, Žvaigždėmis bei kitomis dangaus dievybėmis (Dundulienė P. 1977). Apskritai pasaulio tautų mituose žirgas - daugelio dievų inkarnacija ir atributas (Иванов В.В. 1980. С. 666).

Be abejo, minėti tikėjimai ir ritualai turėjo įtakos žmogaus meninei kūrybai, juoba kad gentinėje visuomenėje meninė veikla buvo neatsiejama nuo bendruomenės papročių, tradicijų, ūkinės veiklos ir visų kitų dvasinės veiklos sričių. Tuos pačius siužetus, motyvus, simbolius kūrėjai iš mitų perkeldavo į meną, ir atvirkščiai.

Pagrybio kapinyno kasinėjimų medžiaga rodo, kad žirgo motyvas meniškuose metaliniuose dirbiniuose įamžintas gana originaliai, t.y. juose figūruoja tik tam tikra žirgo atributika. Antai ant atsitiktinai rastos segės kojelės yra skulptūriškai apibendrinta žirgo galvutė (228; 229 pav.). Kūrėjas, aišku, visai nesistengė kopijuoti iš natūros kurio konkretaus žirgo, o tik siekė perteikti bendrą šio gyvūno įvaizdį, be kita ko, pasinaudodamas universaliuoju magijos principu "pars pro toto". Ne veltui ir apyrankių galuose simboliškai pavaizduotos tik kanopos (188:1; 189:5 pav.).

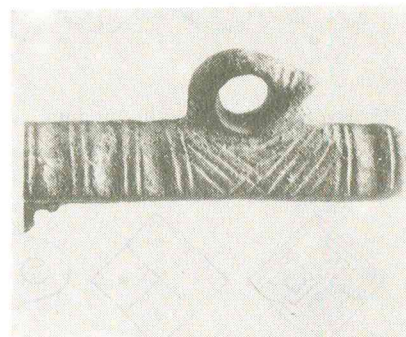
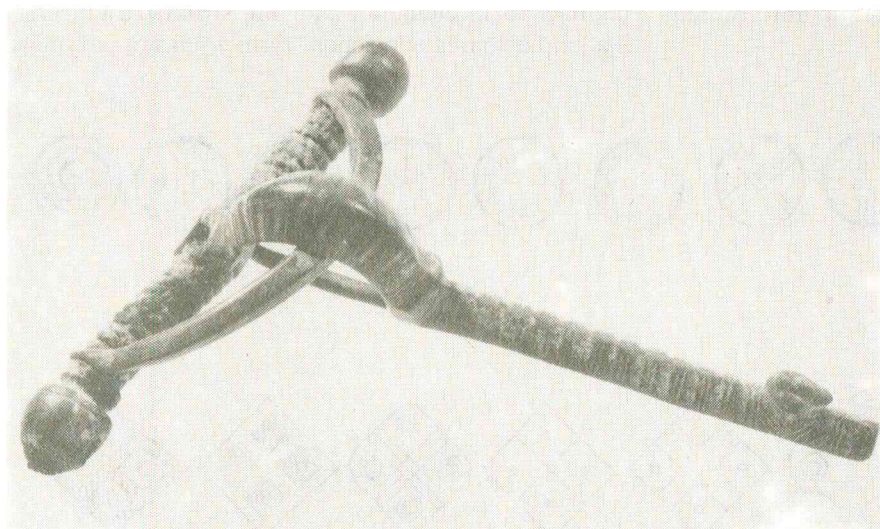
Visiškai tikėtina, kad žirgo tema meniškų dirbinių puošyboje - tai mitų personažo ir su juo susijusių tikėjimų, ideologinių vaizdinių bei ritualų perkėlimas į meno sritį. Dėl to neabejotina, jog žirgo simbolika turėjo

ne tik dekoratyvinę, bet ir magišką paskirtį. Magijai nereikėjo išbaigto gyvūno atvaizdo, užteko vaizduojamo objekto simbolio. Tai buvo magiškas ženklas, įprasminęs žemdirbio religinius mitologinius vaizdinius apie antgamtinę žirgo - mitinio personažo - galią paveikti nepalankias, grėsmingas jėgas, valdančias gamtą ir visuomenę, ir garantuoti žmogui sėkmę įvairiose jo veiklos srityse.

Paukščio įvaizdis dirbinių puošyboje greičiausiai taip pat turėjo ne tik taikomąją dekoratyvinę paskirtį, bet atliko ir maginę funkciją, kurią suformavo idėjinis simbolikos turinys. Mat paukščio motyvas ant Pagrybyje (k. Nr. 36) rastos segės (230 pav.) įamžintas tik skulptūriškai apibendrinta gyvūno galvute (231 pav.).

Labai tikėtina, kad šia skulptūriška detale kūrėjas perteikė vandens paukščio įvaizdį. Mat V-VI a. Lietuvos metalo plastikoje šis įvaizdis neretas (Vaitkūnskienė L. 1987. 1:1, 2:1, 3 pav.; Nakaitė L. 1991. P. 67). Ir tai gal net dėsninga. Juk vandens paukščio vaidmuo išskyla daugelio pasaulio tautų ir genčių mituose apie visatos sukūrimą (Иванов В.В., Топоров В.И. 1982. С. 347).

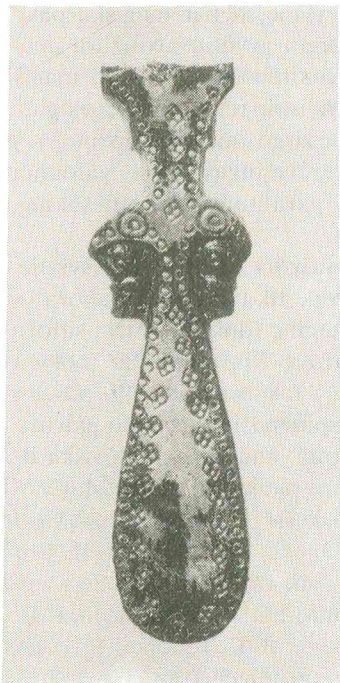
Senųjų indoeuropiečių tradicijose vandens paukščio vaizdinys siejamas su pasaulio struktūros samprata. Kadangi šis paukštis vienintelis iš žemės gyvūnų gali judėti visose trijose visatos stichijose - nardyti vandenyje, lekioti ore, vaikščioti sausuma, - tai mitologinėje žmogaus sąmonėje jis suvokiamas kaip visų 3 mitologinių pasaulių (dangus, žemė, požemis) simbolis, tų trijų sferų tarpininkas (mediatorius). Tyrinėtojai dar teigia, kad Lietuvos žemdirbių pasaulėjautoje paukščių motyvas susipynė su protėvių kultu bei įvairiomis magijos formomis, su agrariniais ir kalendoriniais ritualais (Dundulienė P. 1982. P. 92). Ši aplinkybė tiesiogiai skatino aptariamo motyvo plitimą dirbinių puošyboje.

230 pav. Segė su paukščio galvute ant kojelės (k. Nr. 36)

231 pav. Segės detalė - paukščio įvaizdis

232 pav. Apkaustėlis-kabutis su dvynių žirgelių įvaizdžiu (k. Nr. 97)

Pasaulio sandaros vaizdinys įamžintas Pagrybio kapinyne rasto apkaustėlio-kabučio puošyboje (k. Nr. 97) (232 pav.).

Dirbinio apdaila įdomi tuo, kad kūrėjas gyvūnų, t.y. dviejų žirgelių, įvaizdžius suderino su geometrinio ornamento elementais skirtingai perteikdamas vienus ir kitus. Antai žirgelių galvutės apibendrintos reljefiškai, o geometrinės figūros - įgraviruotos, išpaustos. Galimas dalykas, sidabruodamas ne visą kabučio paviršių, o tik kai kurias puošybinės kompozicijos vietas, kūrėjas siekė jas sureikšminti. Galiausiai ir pati dirbinio architektūra kelia žiūrovui religinių mitologinių asociacijų.

Kabučio puošybai panaudotus motyvus vizualiai lengva atpažinti: tai koncentriniai ratukai, taškeliai, rombukai, taip pat gyvūnų - žirgų - galvutės.

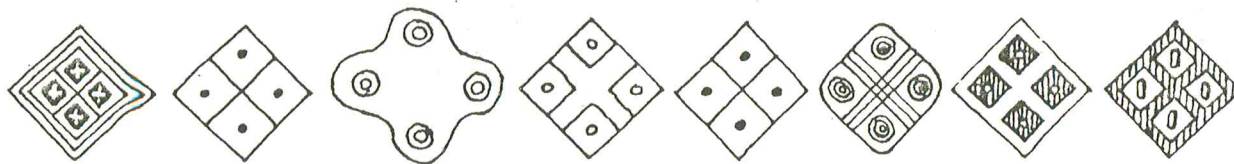
Daugelyje pasaulio tautų ir genčių paplitęs dangaus bei jo šviesulių garbinimas ilgus tūkstantmečius vaizduojamojoje kūryboje buvo įprasminamas vienodais ženklais. Antai skrituliai, ratukai, koncentriniai apskritimai (233 pav.) - tai vis saulės simboliai (Gimbutienė M. 1994. P. 15; Иваинов В.В. 1982. С. 462). Rato, apskritimo vaizdinys mituose taip pat suvoktas kaip saulės diskas. Tad galima manyti, jog Pagrybio kabutyje ties kiekviena žirgo galvute įgraviruotas koncentrinis apskritimas - tai saulės ženklas.

Nagrinėdami kitos geometrinės figūros - kvadrato - semantiką, tyrinėtojai priėjo prie išvados, kad žmogaus mitologinėje sąmonėje jis suvoktas kaip žemės, sausumos ženklas (Рыбаков В.А. 1965. С. 32; 1987. Рис. 90). Kvadratas su dviem kryžmiškai susikertančiomis linijomis bei taškeliais kiekviename kampe simbolizuoja suartą ir užsėtą (taškeliai yra sėklos) žemės lauką. Antra vertus, šis ženklas gali reikšti apskritai žemės derlingumo idėją. Kadangi dirbamos žemės plotas buvo ariamas skersai ir išilgai, tai artojas nuolat susidurdavo su tokiomis erdvinės orientacijos sampratomis kaip pirmyn-atgal, dešinėn-kairėn. Todėl su arto lauko ideograma, t.y. keturių dalių kompozicija (234 pav.), žemdirbių mitologinėje sąmonėje asocijavosi su 4 pasaulio šalių samprata. Įdomu, kad Pagrybio kabučio puošybinėje kompozicijoje kiekvienas kvadratas su 4 taškeliais pavaizduotas rombiškai, t.y. kiekvienas figūros kampas rodo vis kitą pasaulio šalį.

Kabučio puošybai pasitelktas zoomorfinis siužetas - tai 2 žirgelių galvos, atgręžtos į priešingas puses. Ši vaizdinė elementų priešprieša gali būti siejama su porinių reiškinių (pvz., rytai-vakarai, kairė-dešinė) klasifikacija, nes viso pasaulio genčių ir tautų kultūroms būdinga tokia elementari loginių struktūrų universalija kaip dvinarės opozicijos. Tyrinėtojai yra pažymėję,

233 pav. Soliarinių ženklų variantai

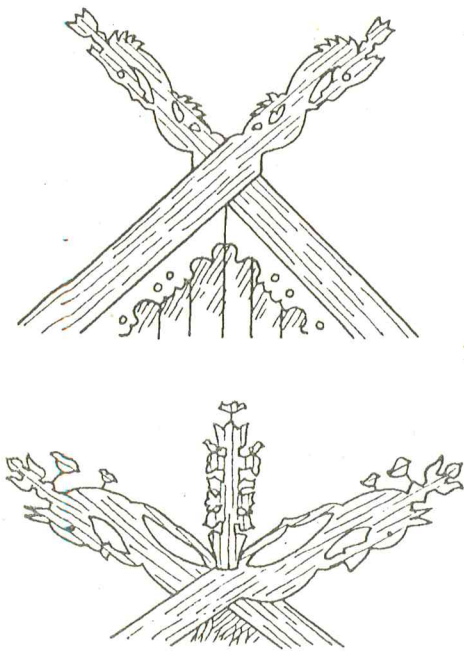
234 pav. Keturių dalių kompozicijų variantai

kad dvinarių opozicijų sistema, labai būdinga visam indoeuropiečių dvasiniam gyvenimui, ryškiai atsispindi ir meno paminkluose (Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. 1984. С. 776). Mąstymas priešpriešomis - vienas būdingiausių senovės baltų pasaulėžiūros bruožų (Vėlius N. 1983. P. 14).

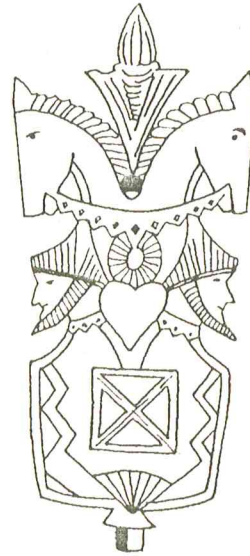
Porinė simbolika, savo ištakomis siekianti pirmųjų kolektyvų socialinės struktūros (dualistinė-egzogaminė organizacija) sferą, turėjo ypatingos reikšmės dualistinei kosmogonijai ir mitams apie dvynius bei jų kultą paplįsti (Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. 1984. С. 777).

Nustatyta, kad baltams būdingas dvynių mito siužetas susijęs su indoeuropietiškosiomis tradicijomis (Gimbutienė M. 1985. P. 164; Иванов В.В. 1972. С. 193). Dievus dvynius baltai vadino dievo sūneliais (lietuviai), dieva dėli (latviai). Baltų folklore dievai dvyniai dažniausiai įsivaizduojami kaip 2 žirgai: vienas - su sidabrinio balnu, kitas - su auksinėmis kamanomis (sidabras ir auksas susiję su tuo simbolinės priešybų klasifikacijos klotu, kuriam priklauso opozicija rytai-vakarai).

Beje, indoeuropiečių pasaulėžiūroje svarbiausio jų dievo vaikų dvynių kultas labai suaugęs su žirgo kultu. Dviejų žirgų vaizdinys indoeuropiečių mitologinėje sistemoje buvo zoomorfinis dievų dvynių simbolis. Antai senųjų indų dievai dvyniai vadinti Ašvinais (pažodžiui - arkliais), kuriems Rigvedoje skirti 54 himnai (Топоров В.И. 1980. С. 144). Graikai dievo Dzeuso sūnus dvynius vadino Dioskūrais. Tai irgi susiję su žirgais (Иванов В.В. 1972. С. 197).

235 pav. Poriniai lėkiai (pagal I. Butkevičių ir M. Gimbutienę)

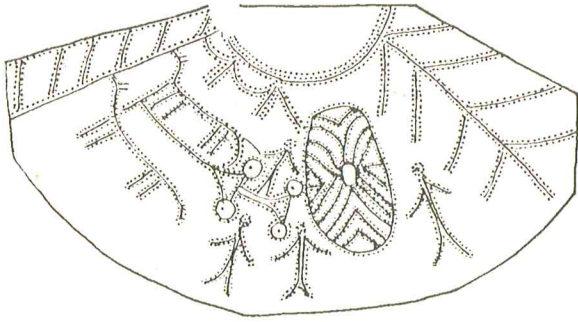

236 pav. Prievertstė su dvynių siužetu (pagal M. Gimbutienę)

Iš to, kas pasakyta, galima daryti prielaidą, kad Pagrybio kabutyje pavaizduotas dviejų žirgelių motyvas gali būti mitinių būtybių - dieviškųjų dvynių - zoomorfinis įvaizdis. Šio motyvo gyvybingumą lietuvių meninėje kultūroje akivaizdžiai rodo etnografinė medžiaga ir tautodailės paminklai (235; 236 pav.) (Butkevičius I. 1967. P. 65; Dundulienė P. 1977; Gimbutienė M. 1994. P. 71, 72).

Kadangi Pagrybio kabutyje kiekviena žirgo galvutė tarsi vainikuota įgraviruotu koncentrinu ratuku - saulės simboliu, tai galima manyti, jog menininkas sąmoningai pabrėžė zoomorfinio motyvo ryšį su soliarine, kosmine simbolika. Mat senųjų Lietuvos žemdirbių mitologinėje religinėje sistemoje žirgo vaizdinys, kaip minėta, buvo polisemantiškas, sinkretiškas, t.y. susijęs ir su chtoniškaisiais mitų personažais, ir su dangiškais dievybėmis.

Aptariamo zoomorfinio įvaizdžio siejimas su soliarine simbolika yra semantiškai motyvuotas. Daugelio pasaulio tautų ir genčių mituose, savo ištakomis siekiančiuose praindoeuropietiškojoje sanklodoje, žinoma siužetų, atspindinčių dieviškųjų dvynių ryšius su saule, keliaujančia dienos kelią per dangaus skliautą karieta, vežimu, ratais. Antai senuosiuose indoeuropiečių rašytiniuose šaltiniuose (Rigvedoje, Avestoje) gausu metaforų, asociacijų: vienur saulė, riedanti per dangų, lyginama su greitakoju žirgu, kurio plevėsuojujantys karčiai - tai spinduliai, kitur žirgas atlieka saulės vaidmenį, dar kitur saulės kelias per dangaus kalną gretinamas su lekiančiu vežimu, paskui jau pats vežimas tampa saulės simboliu ir galiausiai saulė lyginama su ratu. Pažymėtina, kad lengvus vežimus, kuriais važinėja mitiniai dievai, dvyniai Ašvinai, indoeuropiečiai vadino ratha (Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. 1984. С. 776, 777, 796).

237 pav. Raižinys ant antropomorfinės urnos (pagal M. Gimbutienę)

Šitokį vaizdinio mąstymo asociatyvumą bei simbolizmą (turima mintyje formuluotė saulė-žirgas-vežimas-ratas) atspindi ir indoeuropiečių meno paminklai. Šiuo atžvilgiu baltai nebuvo išimtis. Bene vaizdingiausiai tai rodo Grabove (Starogardo raj., Vyslos žemupys) rasta antropomorfinė urna, ant kurios išraižytas dviejų žirgų traukiamas vežimas ir didžiulis skritulys - saulės simbolis (237 pav.) (Gimbutienė M. 1985. P. 82).

Panagrinėjus Pagrybio kabučio atskirų ornamentų semantiką, aiškėja ir visos puošybos idėjinis turinys, simbolika. Pirmiausia patraukia dėmesį visos meninės kompozicijos ašis, t.y. vertikale, išryškinta jau pačia dirbinio forma.

Daugelio tautų ir genčių mitologinėje religinėje sistemoje vertikale (stulpo, kolonos, bokšto ir pan.) motyvas yra "sukultūrintas" pasaulio medžio variantas, tiksliau - ekvivalentas, atitinkantis pasaulio modelio idėją (Топоров В.Н. 1980a. С. 398; 1982. С. 162). Meninėje kūryboje pasaulio medžio įvaizdžiu įprasminamos visos 3 mitologinės kosmoso sferos: viršūnė - dangus (dievų pasaulis), kamienas - žemė (žmonių ir gyvūnų pasaulis), šaknys - požemis (chtoniškųjų būtybių pasaulis).

Universalus mitas apie pasaulio medį, prie kurio stovi arkliai bei kiti kanopiniai gyvūnai, paplitęs visose indoeuropiečių visuomenėse ir atspindi įvairiuose tekstuose, ritualuose (Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. 1984. С. 485). Indoeuropiečių tradicijose labai ryškus pasaulio medžio ryšys su dievais dvyniais. Vedų tekstuose tokie terminai kaip aśvattha (pasaulio medžio įvaizdis), Aśvin (dievas dvynys Aśvinas), aśvayupa (pasaulio medžio variantas), aśvamedha (žirgo aukojimo ritualas) yra kilę iš žodžio aśva, reiškiančio žirgą, ir priklauso vientisam mitologinių ir ritualinių vaizdinių kompleksui. Kai kurie senųjų indoeuropiečių rašytinių šaltinių komentatoriai pasaulio medžio vaizdinį linę aiškinti kaip ramstį, kuris remia saulę, riedančią iš rytų į vakarus, t.y. nuo vieno Aśvino prie kito (Иванов В.В. 1974. С. 131). Vedų himnuose Aśvinai įprasmina porą, dvynius, kurių vienas susijęs su naktimi, kitas - su aušra,

drauge - su dienos ir nakties kaita. Senųjų graikų mituose atsispindi Dzeuso sūnų dvynių Dioskūrų ryšiai su šviesiuoju Olimpu ir niūriąja Hado karalyste (Kunas N. 1984. P. 187). Baltų mitologiniai dvyniai taip pat įprasmina dienos ir nakties priešpriešą: vienas dvynys gretinamas su Aušrine, kitas - su Vakarine (Vėlius N. 1983. P. 37, 40).

Tad galima daryti prielaidą, kad Pagrybio kabučio puošyba simbolizuoja pasaulio medžio variantą - kosminį stulpą, remiantį dangaus skliautą, kuriuo saulė nuriada dienos kelią iš rytų į vakarus. Drauge ši vertikale suvokiama ir kaip žemės bei dangaus jungtis, kaip kelias pas dievus.

Taigi universalūs simboliai - vertikale, soliariniai ženklai, keturių dalių elementai, dvynių motyvas - menininkui buvo priemonė, kuri leido įvientisą sistemą sujungti dvinaires semantines priešybes (aukštai-žemai, rytai-vakarai, kairė-dešinė, diena-naktis, šviesa-tamsa ir kt.), žyminčias pagrindinius visatos struktūros parametrus suvokiant pasaulį laike ir erdvėje.

Beje, kosmologinių idėjų atšvaitai nereti ir kitų V-VI a. metalinių dirbinių ornamentuose, bet juose pasaulio sandaros vaizdas įamžintas pasitelkus vien zoomorfinį kodą (Vaitkunsienė L. 1987; Nakaitė L. 1991. P. 75). Be to, visatos struktūrą įprasminanti pasaulio medžio idėja tose meninėse kompozicijose buvo projektuojama vertikalia linija, išryškinamos trys kosmoso erdvės dalys: dangus, žemė, požemis. Pagrybio kabutyje kūrėjas sujungė ne tik įvairesnius ornamentų elementus (geometrinius, zoomorfinius), bet ir pačią dirbinio formą (vertikalę), kuri tapo visos meninės kompozicijos dominante. Simetriškai dėstomais puošybos elementais, ypač ritualiniais objektais - aukojamais gyvūnais, abipus vertikale buvo labai pabrėžiama ne aukščio, o pločio samprata, išryškinta porišumo, dvigubumo idėja, iškeltas dvynių siužetas, šitaip perteikiant pasaulio schemą ne vertikalia, bet horizontalia linija. Tokia projekcija modeliuoja pasaulio šalis ir išreiškia orientavimąsi žemėje (Топоров В.Н. 1980a. С. 401). Taigi kabučio ornamentinė kompozicija įprasmina horizontalią (ne vertikalią!) pasaulio struktūrą. Vadinas, ne veltui keturių dalių elementai (rombukai) vertikale išdėstyti taip, jog kiekvienas to elemento kampas rodo vis kitą pasaulio šalį. Be to, kabučio puošyboje vaizdžiai perteikta ir laiko tėkmės samprata, kurią atspindi dvynių ryšiai su mitologinėmis būtybėmis: Aušrine ir Vakarine.

Ornamentų motyvų idėjinis turinys, visos meninės kompozicijos simbolika verčia manyti, kad kabutis turėjo ne tik taikomąją dekoratyvinę, bet - svarbiausia - ir magišką paskirtį. Tikriausiai tai buvo lyg amuletas ar talismanas, saugantis jo savininką nuo nelaimių ir lemiantis jam visokeriopą sėkmę. Šią prielaidą remia dar ir tai, kad visuomenėse, kur buvo garbinami dieviškieji dvyniai, buvo įsigalėję papročiai,

siejantys jų kultą su vegetacijos, vaisingumo, derlingumo idėjomis, su kosmogonija. Antai senųjų indų dievų panteone žemdirbystės, gyvulininkystės globa buvo atitekusį Ašvinams (Гамкрелидзе Т.В., Иванов В.В. 1984. С. 796). Baltų dievo dvyniai sūneliai padeda laukų darbuose, dirbą labai sparčiai, o jų akėčios ir sėtuvėlė - auksinės, sidabrinės, taigi - dieviškos spalvos (Gimbutienė M. 1985. P. 164). Kai kurie baltų folkloro tyrinėtojai yra linkę dvigubo vaisiaus, varpos (liet. - kemeris, latv. - jumis) ritualinę svarbą aiškinti agrarine dvynių mito simbolika (Neuland L. 1977; Иванов В.В., Топоров В.Н. 1983. С. 150). Baltų mitologiniuose vaizdiniuose dievo sūneliai suvokiami ir kaip keliautojų globėjai, galintys suteikti dar ir netikėtą laimę (Vėlius N. 1983. P. 61).

Laikantis nuostatos, kad gyvūnų - mitinių pesonažų - įvaizdžiais sakralizuoti dirbiniai buvo įgavę magišką reikšmę, kyla klausimas, kas buvo šių daiktų savininkai.

Sprendžiant iš Pagrybio kapinyno kasinėjimų medžiagos, segės - būdingas karių raitelių aprangos akcentas (14 lentelė). Jų rasta ir tuose vaikų (berniukų) kapuose, kur buvo žirgo aukų, sidabru puoštų įkapių, ginklų (165:7; 222:2 pav.). Pėsčiųjų kapuose vyrų (ir berniukų) drabužiai dažniausiai susegti geležiniu smeigtuku. Be to, juos laidojo be ginklų arba tik su peiliu ar ietimi. Apyrankė kanopiniais galais rasta taip pat vyriškos lyties kūdikio kape (189:5 pav.). Berniukas palaidotas kaip karys. Jo kape aptiktas sidabru ir žalvariu išpuoštas diržas rodo, jog vaikas kilęs iš kilmingųjų šeimos, nes brangiojo metalo įkapių Pagrybyje rasta tik bendruomenės vadų, karių raitelių ir jų sūnų kapuose. Tenka apgailestauti, kad vyro kapas, kuriame aptiktas kabutis su zoomorfinio stiliaus apdaila, buvo labai suardytas. Kapavietėje mažai telikę ir įkapių. Tai

segės nuolaužos ir diržo metalinių apkaustų detalės. Jau vien sidabruotas kabutis liudytų, jog šios įkapės savininkas buvo neeilinis bendruomenės narys.

Žvilgtelėjus į kitose Lietuvos vietose kasinėtų kapinynų medžiagą, chronologiškai priklausančią I tūkstantmečio viduriui, aiškėja, kad gyvūnų motyvais puoštų įkapių rasta turtingų vyrų, ypač karių raitelių, kapuose (Jauneikiai, Jonišio raj., Jurgaičiai, Šilutės raj., Lazdininkai, Kretingos raj., Rubokai, Šilutės raj., Plinkaigalis, Kėdainių raj., Vidgiriai, Šilutės raj., ir kt.). Iš to seka išvada, kad mitų personažų - gyvūnų - įvaizdžiais ornamentuoti dirbiniai buvo žemdirbių kolektyvo diduomenės atstovų atributai, saviti jų visuomeninio statuso rodikliai. Turint galvoje, jog baltų religiniuose mitologiniuose vaizdiniuose zoomorfinei simbolikai teikiama magiška reikšmė, galima daryti prielaidą: zoomorfinio stiliaus įkapės diduomenės atstovų kapuose atspindi jų valdžios sakralizaciją, ypatingą galią bendruomenės nariams, aplinkos reiškiniams. Juk neveltui vadų protėvių kultas, viena ankstyviausių religijos formų, yra kaip tik ypač būdingas gentinės santvarkos laikotarpiui. Tada iš buvusių giminės vyresniųjų, karvedžių išsiskyrė vadai, kurie į savo rankas paėmė ne tik administracinę, bet ir karinę valdžią, palaikomą karinių draugų (kariaunos). Prievarta grįstai valdžiai reikėjo gilesnės - ideologinės - paramos. Tyrinėtojų nuomone, ją galėjo duoti religija, sankcionavusi vadams ypatingą, dažnai antgamtinę galią (Токмаев С.А. 1964. С. 336).

Vadinasi, jei mitologinių būtybių įvaizdžiais sakralizuoti dirbiniai buvo diduomenės atstovų atributai, tai tokių dirbinių ir negalėjo būti daug. Tatai ir paaiškina, kodėl Lietuvos archeologijos paminkluose zoomorfinio stiliaus dirbinių randama nepalyginamai rečiau negu geometriniiais ornamentais išpuoštų daiktų.